

Egy lépéssel közelebb az európai integrációhoz?

Bosznia-Hercegovina és Koszovó
fejlődése az elmúlt évtizedben

Jelige: cuf721

2021.04.12.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	1
1. Az Európai Unió nyugat-balkáni bővítéséről általánosságban	3
1.1. Az Európai Unió és a Nyugat-Balkán kapcsolatainak kezdeti szakasza	3
1.2. Europaizáció a Stabilizációs és Társulási Folyamat elindítását követően	4
1.3. A regionális együttműködés fejlődése a berlini folyamattól napjainkig	7
2. Bosznia-Hercegovina	12
2.1. Történeti áttekintés és a jelenlegi integrációs szint	12
2.2. A demokratikus intézmények működése és kihívásai	12
2.3. A média helyzete Bosznia-Hercegovinában.....	16
2.4. Közigazgatás, kormányzás és jogállamiság Bosznia-Hercegovinában	18
2.5. Korruptió és szervezett bűnözés	19
2.6. Állampolgársági, politikai és a nemzetiségi jogok Bosznia-Hercegovinában	21
2.7. Összegzés.....	27
3. Koszovó.....	29
3.1. Történeti áttekintés és a jelenlegi integrációs szint	29
3.2. A demokratikus intézmények működése és kihívásai	30
3.3. A média helyzete Koszovóban	33
3.4. Közigazgatás, kormányzás és jogállamiság Koszovóban.....	35
3.5. Korruptió és szervezett bűnözés	37
3.6. Állampolgársági, politikai és nemzetiségi jogok Koszovóban.....	38
3.7. Összegzés.....	42
Konklúzió	43
Felhasznált irodalom	46

Bevezetés¹

Az Európai Unió legutóbbi nyugat-balkáni bővítése óta hét év telt el. A következő bővítési körben a legjobb esélyekkel Montenegró és Szerbia indul, őket követi Észak-Macedónia és Albánia, a sort pedig Bosznia-Hercegovina és Koszovó zárja. A Nyugat-Balkán történelmileg etnikai konfliktusokkal terhelt és rengeteg más probléma is jelen van a régióbeli országok életében, az Európai Unió azonban mindig figyelemmel kísérte a nyugat-balkáni történéseket, hol nagyobb, hol kisebb intenzitással. Az EU bizonyosan tanult az 1990-es évek délszláv válságaiból és a 2015-ös globális menekültválságból is, melyben szintén jelentős szerepe volt a nyugat-balkáni államoknak. Ezen országok uniós csatlakozása mellett az EU hitet tett, hiszen földrajzilag Európához tartozó államokról van szó, és az integrációjuk elsősorban a geopolitikai adottságuknak köszönhetően fontos biztonságpolitikai cél is. A térségben növekvő orosz, kínai és török befolyás kiszorítása érdekében az EU nem tétovázhat, hanem minél előbb integrálnia kell a nyugat-balkáni államokat. A cél adott, bár a megvalósítás közel sem egyszerű, hiszen az Európai Uniónak folyamatosan belső és külső kihívások sokaságával kell megbirkóznia és nem jut elég figyelem a Nyugat-Balkánra, azonban elhamarkodottan sem járhat el azzal, hogy felveszi az országokat, ezzel integrálva azok máig megoldatlan etnikai konfliktusait, valamint politikai és gazdasági problémáit.

Dolgozatomban a két „sereghajtó” államot, Bosznia-Hercegovinát és Koszovót egy komparatív elemzésnek vetem alá. A kutatás során arra a kérdésre keresem majd a választ, hogy Bosznia-Hercegovina előrébb tart-e az integrációs folyamatban, mint a később függetlenedő Koszovó. Előzetes feltételezésem szerint *Bosznia-Hercegovina integrációérettség szempontjából megelőzi Koszovót. Ennek több oka van, az egyik legfontosabb, hogy 16 évvel korábban vált függetlenné, így több ideje állt rendelkezésre az európaizációt elősegítő reformok végrehajtására.*

Az elemzés időkerete az elmúlt évtizedre fog kiterjedni, ami pedig a földrajzi kereteket illeti, bizonyos kérdésekben rövid kitekintést fogok alkalmazni a többi csatlakozásra váró nyugat-balkáni állam helyzetére is a régiós összefüggések feltárása érdekében, de alapvetően a két szóban forgó államra fókuszálok a kutatás során. A dolgozat tematikus keretét és gerincét

¹ A dolgozat egésze megegyezik a szerző *Egy lépéssel közelebb az uniós tagsághoz? Bosznia-Hercegovina és Koszovó európai integrációja az elmúlt évtizedben* címen megvédett szakdolgozatával.

Bosznia-Hercegovina és Koszovó politikai szempontok alapján történő összehasonlítása adja több olyan mérvadó nemzetközi nemkormányzati szervezet éves jelentéseit felhasználva, mint a Freedom House, a Reporters Without Borders, a Transparency International, vagy a Bertelsmann Stiftung. Ezen felül a dolgozat megírása során másodlagos forrásként felhasználók a témában szakértők által publikált tanulmányokat, valamint tudományos folyóiratok anyagait is.

Az objektív összehasonlítás a már említett jelentésekben alkalmazott indexek alapján fog történni, és a kutatás során vizsgált olyan különböző, és esetenként nehezen mérhető politikai szempontokra terjed ki, mint a média függetlenségének mértéke, a közigazgatás és a kormányzás demokratikus mivolta és a jogállamiság helyzete, a korrupció és a szervezett bűnözés elleni küzdelem értékelése, valamint a két vizsgált államban működő állampolgársági politika és a nemzeti kisebbségek jogai. A dolgozat a terjedelmi korlátok miatt tudatosan nem vizsgálja a gazdasági aspektusokat az europaizációs és integrációs folyamatok bemutatása során. Az említett politikai, igazgatási, valamint intézményi kritériumok vizsgálata után várakozásaim szerint kimutatható lesz, hogy a két állam közül melyik tart előrébb az integráció felé vezető úton.

A dolgozat felépítését tekintve a bevezetés és a módszertani ismertető után az Európai Unió nyugat-balkáni régióval való viszonya kerül bemutatásra Jugoszlávia felbomlását követően egészen a kapcsolatok revitalizálását elősegítő új Balkán-stratégiával bezárólag. Ezt követően a dolgozatban a kutatási fókuszba helyezett két ország, Bosznia-Hercegovina és Koszovó kerülnek bemutatásra azonos szempontrendszer alapján. A sorrend tudatosan megválasztott, hiszen egyrészt Bosznia korábban jött létre független országgént, másrészt – hipotézisem szerint – előrébb tart az európai integrációs úton, mint Koszovó.

1. Az Európai Unió nyugat-balkáni bővítéséről általánosságban

1.1. Az Európai Unió és a Nyugat-Balkán kapcsolatainak kezdeti szakasza

Bár a dolgozat időbeli kereteit tekintve elsősorban az elmúlt évtized integrációs folyamataira fókuszál, a mélyebb megértés végett elengedhetetlen az Európai Unió és a Nyugat-Balkán² kapcsolatának kezdeteihez visszanyúlni, és a két vizsgált állam – Bosznia-Hercegovina és Koszovó – mellett regionális összefüggéseket is bemutatni.

Először is fontos tisztázni, hogy a Nyugat-Balkán nem földrajzi, hanem olyan politikai fogalomként értelmezendő, amelyet az Európai Unió adott a térségnek. Ennek oka az volt, hogy a Szovjetunió széthullását követően függetlenedő országok és a közép-európai államok mellett kellett egy harmadik csoport, amelybe besorolhatók a balkáni országok is. Mivel az „Észak-Mediterrán”, vagy a „Mediterrán Közel-Kelet” országaiként számon tartott Albánia, Málta, Ciprus, Törökország,³ és a volt Jugoszlávia tagköztársaságai – Szlovéniát leszámítva – túl heterogén csoportot alkottak, ezért a helyzet megkövetelt egy szűkebb értelmezési keretet. (Braun, 2014. p. 3.) Szlovénia és Horvátország (utóbbi főleg az Unióhoz való csatlakozása után) elutasítóan vélekedtek arról, hogy a nyugat-balkáni államok csoportjába sorolják őket, hiszen történelmi kapcsolataik elsősorban Közép-Európához kötik őket. (Gibas-Krzak, 2020. p. 470.)

A volt jugoszláv tagköztársaságok az 1990-es évek elején megkezdték demokratikus átalakulásukat, és megfogalmazódott körükben az európai uniós tagság elnyerésének távoli célja, mely reményeik szerint a béke és a stabilitás mellett az országok fejlődését hozza majd el. Az 1990-es években Jugoszlávia felbomlását követően véres fegyveres konfliktusok bontakoztak ki az Európai Unió közvetlen szomszédságában, így a háború enyhítésének érdekében 1991 és 1995 között az Unió büntetőintézkedéseket foganatosított Szerbiával szemben.⁴ Emellett az ECHO (*European Community Humanitarian Office*)⁵ kezdeményezésén keresztül is érkezett segítség a háború sújtotta területekre. (Vincze, 2008. p. 30.) A délszláv válságot követően az Európai Unió számára egyértelművé vált az egységes Balkán-stratégia kialakításának szükségessége, hiszen az Unió saját biztonsági érdeke is volt, hogy a szomszédos

² A nyugat-balkáni államok: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Macedónia, Montenegró és Szerbia. Horvátország 2013-as csatlakozása után már nem tagozódik ebbe a kategóriába.

³ Ugyan Törökország rendelkezik területtel a régióban és egyes szakértők a Balkánhoz sorolják, valójában nem tekinthető balkáni országnak.

⁴ Elsősorban gazdasági és fegyverembargót vezettek be, hogy Szerbia háborús lendületét megtörjék.

⁵ Noha az ECHO nem a balkáni problémák megoldására jött létre, erőforrásainak egy részével segített az áldozatok támogatásában.

régió stabil legyen és ne fenyegetsen egy esetleges újabb háború és a vele járó menekülthullám veszélye.

1995-ben, egyidőben a daytoni megállapodásokkal, elindult a Royaumont-folyamat, melynek célja a jószomszédi kapcsolatok kialakítása mellett a nyugat-balkáni régió stabilizálása volt. A francia kezdeményezés messze meghaladta az Európai Unió határait, mivel több nemzetközi szervezet és integráción kívüli állam is részt vett benne.⁶ A Royaumont-folyamat a szakértők szerint nem hosszú távra kialakított stratégia volt, sokkal inkább politikai, valamint gazdasági párbeszédként lehetett rá tekinteni. (Kemenszky, 2008. pp. 2–3.)

A megkezdett Balkán-politika folytatásaként az Európai Unió 1996-ban a Regionális Megközelítés elindításával kívánta megalapozni saját Balkán-stratégiáját és azt az intézményi struktúrát, melyet a Royaumont-kezdeményezés során nem alkottak meg Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, és Macedónia kapcsán. A Regionális Megközelítés esetében már a gazdasági feltételrendszer mellett jelentős szerephez jutottak a politikai kondíciók is az együttműködés során. (Kemenszky, 2008. p. 2.) Az uniós kapcsolatok fejlődéséhez feltételként szerepelt többek között a háborús menekültek visszafogadása, az etnikumok közötti megbékélés elősegítése, és a demokratizálódási folyamatok erősítése is. Fontos kiemelni, hogy a kialakított feltételrendszer pénzügyi segélyek és kereskedelmi engedmények előtt nyitott utat, nem pedig az európai uniós csatlakozáshoz, ebből kifolyólag nem motiválta a régió államait reformok véghezvitelére olyan mértékben, mint ahogy azt egy esetleges tagsági ígéret tette volna. (Lengyel, 2009. p. 176.)

1.2. Europaizáció a Stabilizációs és Társulási Folyamat elindítását követően

A Regionális Megközelítést 1999 májusában a Stabilizációs és Társulási Folyamat (*Stabilisation and Association Process* – a továbbiakban SAP) váltotta fel, melynek célja az volt, hogy a nyugat-balkáni államoknak segítséget biztosítson az Európai Unió által a csatlakozás feltételeként megjelölt kritériumok teljesítéséhez. (*Stabilisation and Association Process*, 1999) Az új kezdeményezés létrejöttében közrejátszottak a koszovói háború eseményei kapcsán levont következtetések, miszerint az Európai Unió kül- és biztonságpolitikája ismét kudarcot vallott, és belátták, hogy a régió stabilizálásához nem elég a fejlesztéspolitikai hozzáállás. (Lengyel, 2009. pp. 176–177.)

⁶ Az EBESZ, az Európa Tanács, az Amerikai Egyesült Államok, Oroszország, az Európai Unió tagállamai és négy régióbeli államként Bulgária, Románia, Szlovénia és Törökország is részese volt a Royaumont-folyamatnak.

Következésképp az Európai Unió megújuló Nyugat-Balkán politikája először kecsegtetett a tagság ígérétevel. A folyamat lényege, hogy az SAP során a térség államai progresszív partnerségben vesznek részt a régió stabilizálása és a szabadkereskedelmi térség létrehozása céljából. Noha a program közös gazdasági és politikai célokat fogalmazott meg, a haladást az államok képességeihez igazodva értékelte, és nagy hangsúlyt fektettek az országok egyéni teljesítményére, ezzel szakítva a térséget egy blokként kezelő nézőponttal. A SAP eszközrendszere a kereskedelmi és a kétoldalú szerződéses kapcsolatokra, valamint a regionális együttműködésre és a jószomszédi viszonyokra épül, és a folyamatban részt vevő nyugat-balkáni államok számára az EU pénzügyi támogatást is nyújt az előcsatlakozási támogatási eszköz (*Instrument for Pre-accession Assistance – IPA*) keretében. (Európai Bizottság, é.n.)

A SAP a nyugat-balkáni államok integrációjának eszközeként kereskedelmi engedményeket, gazdasági-pénzügyi támogatásokat⁷ és egy új típusú szerződéses kapcsolatot, a stabilizációs és társulási megállapodást (*Stabilisation and Association Agreement – SAA*) is felkínált. A SAP keretében újdonságként megjelent a bel- és igazságügyi területen való együttműködés igénye is, mivel az Európai Unió aggódva figyelte a térségben a korrupció és a szervezett bűnözés erőteljes jelenlétét. A pénzügyi támogatásokat illetően az EU intézményi reformokhoz, a menekültek visszatérésének biztosításához és a demokratikus fejlődéshez is nyújtott részleges támogatást, 2007-ben pedig bevezetésre került az IPA, a CARDS pénzügyi eszközt felváltva. (Braun, 2016. pp. 85–87.)

Az Európai Tanács a SAP indulása után három alkalommal ült össze a nyugat-balkáni államokkal kapcsolatos stratégia ügyében: először Feirában, majd Zágrábban, végül pedig Szalonikiben. Feirában 2000 júniusában az EU képviselői megfogalmazták, hogy a Nyugat-Balkánnal való együttműködést a gazdasági dimenzió mellett politikai szinten is komolyan gondolják, de ezért cserébe a reformok előrehaladását várják el. Ezek mellett szerepelt továbbá a regionális együttműködés további támogatása és intézményesítésének igénye is. Az elvárások mellett az Unió létrehozta a potenciális tagjelölti státuszt, amellyel a csatlakozás még egy lépéssel kitolódott, azonban a tagsági ígéretet jó ösztönzőnek tartotta az EU a nyugat-balkáni országok számára. Az Európai Unió a pénzügyi források lehívását úgynevezett prioritások⁸ teljesítéséhez kötötte. A rendszer jellegzetessége az, hogy az öt prioritásból a potenciális

⁷ A CARDS finanszírozási eszköz létrehozásával (*Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization*) az Európai Unió vállalta, hogy részben finanszírozza a régió országainak politikai és gazdasági átalakulását.

⁸ Az öt prioritás sorrendben, melyből a potenciális tagjelöltek csak az első kettőre tudnak forrásokat lehívni: intézményfejlesztés, határokon átnyúló együttműködés, regionális fejlesztés, emberi erőforrás fejlesztés, és vidékfejlesztés.

tagjelöltek csak kettő esetében tudnak pénzt igényelni, míg a tagjelölt státusszal bíró államok mind az öt fejlesztési területre kérhetnek anyagi segítséget. Ugyanebben az évben Zágrábban is tartottak egy csúcstalálkozót, mely inkább szimbolikus jelentőségű volt, hiszen a horvát fővárosban csupán megerősítették a Feirában elhangzottakat. (Kemenszky, 2008. pp. 4–5.)

Nagy változásokat a 2003-as szaloniki csúcshoz lehet társítani, melyhez az is hozzátartozik, hogy politikai irányváltás történt a régió két meghatározó országában, Horvátországban és Szerbiában is.⁹ Az Európai Unió alapvetően az addigi stratégiáját folytatta, de a korábban elvárt stabilizációs és regionális együttműködési igények mellett létrehozták az Európai Partnerség intézményét, és bevezették a parlamenti konzultációk gyakorlatát. Előbbi lényege, hogy országspecifikus prioritásokat állapítottak meg, amelyek teljesítését aztán értékelték, a parlamenti konzultáció esetében pedig az Európai Parlament a nyugat-balkáni parlamenti képviselőknek nyújtott segítséget a demokrácia gyakorlatának átadásával. Újdonságként jelent meg továbbá Szalonikiben a szervezett bűnözés elleni harc mint elvárás az Európai Unió részéről. (Lőrinczné Bencze, 2020. p. 78.)

Noha a SAP-nak köszönhetően a nyugat-balkáni államok kiléptek az izolált állapotból és közelebb kerültek Európához, valamint a régiót sikerült stabilizálni és békében tartani az 1999-es koszovói háború óta, az Unió a maga részéről sok esetben tovább nehezítette a térség államainak integrációját. A potenciális tagjelölti státusz létrehozásával egy újabb akadályt gördített a csatlakozni kívánó országok elé, mivel a folyamat így még hosszabb lett. Mindemellett – ahogy már említettük – a tagjelölt országokkal szemben a potenciális tagjelöltek jóval korlátozottabban férhettek hozzá olyan uniós anyagi támogatásokhoz, amelyekre sokkal inkább nekik lenne szükségük a fejlődés szempontjából, például az oktatás vagy az egészségügy terén. Végül, az Európai Unió a csatlakozás ígérete mellett annak ellentmondó fogalmakat hangoztatott, úgymint a „befogadóképesség csökkenése” vagy a „bővítési fáradtság”, amelyek legalábbis megkérdőjelezték az EU tagállamainak elkötelezettségét a további bővítés iránt. A 2008-as globális pénzügyi válság, valamint a 2015-ös migrációs válság ráadásul még határozottabban törte meg az Európai Unió lendületét a Nyugat-Balkán kapcsán a 2010-es évek közepére.

⁹ Horvátországban Tuđman elnök halála jelentette egy korszak végét, míg Szerbiában választással buktatták meg a Milošević-rezsimet, így az 1990-es évek délszláv háborúhoz köthető politikai elitek lecserélődtek.

1.3. A regionális együttműködés fejlődése a berlini folyamattól napjainkig

A 2014 augusztusában az Angela Merkel német kancellár által elindított berlini folyamat azzal a céllal jött létre, hogy a nyugat-balkáni államok közötti regionális együttműködés mértékét fokozza, illetve ezen államok Európai Unióba történő integrációját támogassa, valamint új lendületet adjon a lelassult integrációs folyamatoknak. A kezdeményezés az egyes államok intézményi felzárkózását hivatott segíteni, amely a közösségi vívmányok (*acquis communautaire*) elfogadásán alapszik. A berlini folyamatban az Európai Bizottságon kívül a nemzetközi pénzügyi intézmények és néhány uniós tagország is részt vesz, mint Ausztria, Franciaország, Horvátország, Németország, Olaszország és Szlovénia. A folyamat zárónyilatkozatában korábban is megfogalmazott célokat vázoltak fel: többek között a fennálló kétoldalú és belső kérdések megoldását, a térség intra- és intertársadalmi megbékélésének elérését, a fenntartható növekedés alapjainak megteremtését, és a regionális gazdasági együttműködés mértékének növelését. (The Berlin Process Information and Resource Centre, é.n.)

A folyamat a nyugat-balkáni régiót politikai, gazdasági és társadalmi szinten tervezte összekapcsolni. Az úgynevezett *Connectivity agenda* (összekapcsolási menetrend) e dimenziók keretei között több projektet indított útjára az ifjúsági együttműködés, a vállalkozások és a civil társadalom együttműködése, a gazdasági összekapcsolhatóság, valamint a közlekedés és infrastruktúra terén. A kormányközi együttműködés összehangolása és elősegítése érdekében több intézményt is felállítottak, ilyenek például a Regionális Ifjúsági Együttműködési Iroda (*Regional Youth Cooperation Office – RYCO*), a Nyugat-Balkán Alap (*Western Balkans Fund – WBF*) és a Nyugat-balkáni Kamarák Befektetési Fóruma (*Western Balkans Chamber Investment Forum – WBCIF*). A berlini folyamat a legmagasabb rangú kormányzati tisztviselők nyugat-balkáni csúcstalálkozóival mellett magába foglal üzleti, ifjúsági szervezetek közötti és regionális civil társadalmi szervezetek közötti találkozókat is. (The Berlin Process Information and Resource Centre, é.n.) A dolgozat terjedelmi korlátai miatt a továbbiakban csak a nyugat-balkáni csúcstalálkozókat kívánom röviden bemutatni.

2015-ben Bécsben került sor a berlini folyamat keretein belüli második csúcstalálkozóra. Az osztrák fővárosban megerősítették a nyugat-balkáni államokkal történő együttműködés fontosságát a továbbiakban is. Az Európai Bizottság hangsúlyozta az Európai Unió térség iránti elkötelezettségét, de kiemelte, hogy a csatlakozási folyamat előrehaladása továbbra is az adott országok egyéni erőfeszítésein múlik a koppenhágai kritériumok és a SAP feltételrendszerének teljesítése tükrében. A csúcstalálkozó összefoglaló dokumentuma

alapvetően pozitívan értékeli a nyugat-balkáni államok fejlődését a különböző politikaterületeken, de sok esetben rámutat, hogy további „erőfeszítések” szükségesek. A regionális együttműködés és a kétoldalú viták rendezése kapcsán a résztvevők többek között üdvözlötték a Belgrád–Pristina párbeszéd előremozdulását, valamint a Bosznia-Hercegovina és Montenegró közötti határmegállapodás megkötését. A jogállamiság és a jó kormányzási gyakorlat témáját illetően kritikusabb hangnemű volt a dokumentum és hangsúlyozta, hogy további kormányzati és közigazgatási reformok szükségesek, továbbá a korrupció és a szervezett bűnözés ellen folytatott harcot is fokozni kell a régió stabilitásának növelése érdekében. (Western Balkans Summit, 2015)

A 2015-ös menekültválság aktualitásaira reagálva az extrémizmus és a radikalizmus elleni küzdelem mellett természetesen a migráció kérdése is előtérbe került. Ami a radikalizmus problémáját illeti, a felek az információcserében és a jó gyakorlatok megosztásában látták a megoldást. Az Európai Unió a Nyugat-Balkánt kulcsfontosságú partnernek tekintette, hiszen a térségből is toboroztak terrorista harcosokat Szíriába vagy Irakba a szélsőségesek. Ennek kezelése érdekében az EU létrehozta az úgynevezett Nyugat-balkáni Terrorelhárítási Kezdeményezést (*Western Balkans Counter Terrorism Initiative*). A migráció irányát tekintve a Nyugat-Balkán volt az elsődleges tranzitútvonala a Kelet-Mediterrán térség és az Európai Unió között, így az integráció segítette a térség országai határvédelmi kapacitásainak bővítését is kiegészítő támogatások révén. (Western Balkans Summit, 2015)

2016-ban a berlini folyamat résztvevői Párizsban ültek össze a kormányközi együttműködések további irányának meghatározása céljából. A találkozó csúcspontja a Regionális Ifjúsági Együttműködési Iroda (RYCO) létrehozása volt.¹⁰ A tiranai székhelyű szervezet céljai között az emberi jogok és a társadalmi diverzitás tiszteletének promótálása mellett a demokratikus kormányzás és a fenntartható fejlődés támogatása is szerepelt. A célok elérésében eszközként a nyugat-balkáni országok közötti cserediák-programok szervezését és ezen országok ifjúsági kérdéseket illető együttműködésének elősegítését látták. (Agreement on the establishment of the Regional Youth Cooperation Office, 2016 2. article) Az Európai Unió ezzel az új intézménnyel jelezte, hogy fontosnak tartja a fiatalok bevonását az együttműködési folyamatokba, a jövő generációinak pedig jelentős szerepet szán a térség stabilizálásában és a jószomszédi kapcsolatok javításában többek között azzal, hogy a cserediák programokban részt

¹⁰ Az intézmény létrejöttének alapja a 2015-ös bécsi csúcson elfogadott *Joint Declaration on the Establishment of the Regional Youth Cooperation Office in the Western Balkans* c. dokumentum volt, mely a Franco-German Youth Office pozitív tapasztalataira épített.

vevő fiatalok közötti párbeszéd létesítésével a kulturális különbözőségekből fakadó ellentéteket feloldja.

Triesztben, a 2017 júliusában tartott csúcson a politikai kérdések közül a korrupció problémájával foglalkoztak elsősorban a részt vevő tagok. Az Európai Bizottság a Regionális Korrupcióellenes Kezdeményezéssel (*Regional Anti-corruption Initiative – RAI*) együttműködve szorgalmazta a nyugat-balkáni országokban többek közt a transzparencia fokozását a köztisztviselők elszámoltathatósága kapcsán, valamint a visszaélések bejelentésére és az összeférhetetlenségekre vonatkozó jogszabályi rendszerek reformját. Az Európai Unió továbbá arra biztatta a nyugat-balkáni országokat, hogy csatlakozzanak a RAI-nak a vagyonynyilatkozatokkal és az összeférhetetlenséggel kapcsolatos adatcseréről szóló nemzetközi szerződéséhez (*International Treaty on Exchange of Data for the Verification of Asset Declarations*), így segítve a korrupció regionális szintű visszaszorítását. (Joint Declaration Against Corruption, 2017)

Az Európai Bizottság 2018 februárjában egy új Balkán-stratégiával¹¹ állt elő. A dokumentum a nyugat-balkáni országok számára a mielőbbi csatlakozás elérése érdekében szükséges lépéseket vázolta fel, megjelölve a célokat és a konkrét határidőket is.¹² (Európai Bizottság, 2018) A stratégia a berlini folyamatot alapul véve továbbra is szorgalmazza a regionális együttműködést és az uniós normákhoz való igazodást, utóbbi érdekében az EU a különböző infrastrukturális fejlesztések segítségével kívánja gyorsítani a folyamatot. A stratégia „motiváló” hangvételű, ezzel jelezve az EU részéről, hogy a nyugat-balkáni bővítés új lendületet kapva ismét előtérbe kerül, annál is inkább, mivel egyes kritériumok – mint a jogállamiság, a demokrácia vagy az országok közötti jószomszédi kapcsolat – esetében nem történt érdemi javulás, sőt sok esetben romlott a helyzet. (Bonomi, 2019. pp. 2–3.)

A stratégia több területet jelölt ki, ahol a csatlakozni vágyó államoknak továbbra is előre kell haladnia, mint például a jogállamiság, a társadalmi-gazdasági fejlődés, a jószomszédi kapcsolatok és a megbékélés, a közlekedés- és az energiaszektor, sőt a digitális menetrend teljesítésében is. Ezek mellett a biztonság és a migráció kezelése szintén kiemelten fontos kérdés lett a 2015-ös válság miatt. Az Európai Unió továbbá hangot adott annak, hogy nem

¹¹ *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*, magyarul Hiteles bővítési perspektíva a Nyugat-Balkánra vonatkozóan és fokozott Uniós szerepvállalás a Nyugat-Balkánnal kapcsolatban.

¹² A kétoldalú viták rendezése (elsősorban a Belgrád–Pristina párbeszéd) nagy hangsúlyt kapott, és az esetleges 2025-ös csatlakozási dátum – mely semmiképp sem céldátum – „jutalomként” szerepel a dokumentumban az integrációs folyamatban legelől álló Szerbia és Montenegró esetében.

elegendő csak a nyugat-balkáni államok teljesítményének fokozása, magának az integrációnak is készen kell állnia az újabb tagok befogadására. A 2018-as stratégiában újdonságként csoportokba sorolták a nyugat-balkáni országokat a teljes jogú csatlakozástól való távolságuk alapján. Az első csoportban a tagság elnyeréséhez legközelebb álló Montenegró és Szerbia áll, őket a második országcsoport tagjai, Albánia és Észak-Macedónia követi, a sort pedig Bosznia-Hercegovina és Koszovó zárja. (Európai Bizottság, 2018)

Az Európai Unió és a nyugat-balkáni országok esetében összegzésként tehát elmondható, hogy más és más kérdések játszanak fontos szerepet a bővítés, illetve a csatlakozás kapcsán. Az Unió esetében többek között az 1990-es évek és a 2015-ös menekültválság tanulságait szem előtt tartva elsősorban biztonságpolitikai kérdés a balkáni országok csatlakozása, azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni a gazdasági érdekeket sem. Emellett „presztízserdekei” is vannak az EU-nak, hiszen felmerül a kérdés, hogy képes-e az Unió integrálni a Balkánt Szlovénia és Horvátország után. (Braun, 2014. p. 6.) Ezen felül az integrációnak szembe kell néznie az orosz, a török, és az egyre intenzívebben megjelenő kínai befolyásszerzési kísérletekkel is. A Nyugat-Balkán szigetként helyezkedik el az Európai Unió tagállamai, illetve a NATO szövetséges országai között, így a nyugat-balkáni bővítés geopolitikai szempontból is kulcskérdés. Bár a koronavírus-járvány a 2020-as évben valamelyest lassította az integrációs folyamatokat, az Európai Bizottság aktív szerepvállalása bizonyítéka annak, hogy továbbra is elkötelezett a bővítés mellett és meghatározó szereplő akar lenni a térségben. Az új bővítéscsomag, valamint az Albániával és Észak-Macedóniával megkezdődő tárgyalások ezt támasztják alá. (Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2020. p. 3.)

A pozitív vonások mellett azonban ki kell emelni néhány negatív aspektust is, mint például az Unió hitelessége, hiszen a tagállamok fontos külpolitikai kérdéseket illetően nem alakítottak ki egységes politikát, így például Koszovó elismerése kapcsán,¹³ vagy Kína és Oroszország esetében. Emellett egyes országok számára – mint Bosznia-Hercegovina vagy Koszovó – nagyon távolinak tűnik a csatlakozás perspektívája, így a vezető elitek olyan politikát folytatnak, mellyel rövid- és középtávon jól járnak és hatalmukat megtarthatják, tudva, hogy tetteiknek különösebb következménye nem lesz, hiszen nincsen közös európai külpolitika. (Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2020. p. 3.) Felmerül további kérdésként, hogy az egységes kisebbségvédelmi rezsimmal sem rendelkező Unió hogyan tudja feloldani a vallási és etnikai

¹³ Lásd a Koszovóról szóló fejezetben.

ellentéteket, hogyan tud, illetve tud-e egyáltalán példát mutatni, végül milyen módon kéri számon a kisebbségvédelmi reformokat.

A nyugat-balkáni államok állampolgárai számára nem meghatározó jelentőségűek az Európai Bizottság országjelentései, számukra sokkal inkább a kézzel fogható előnyök, mint a gazdasági fejlődés és az ezzel járó javuló életkörülmények lennének meggyőző érvek. A csatlakozni kívánó országok vezetőitől az Unió által elvárt reformok teljesítését saját állampolgáraik nem kéri számon, ez pedig köszönhető jelentős részben annak, hogy az EU helyi képviselteinek kommunikációja szinte jelentéktelen, így viszont a reformfolyamat továbbra is lassan, vagy egyáltalán nem halad előre. (Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2020. p. 8.)

A geopolitikai megfontolású stratégia mellett a térség további gazdasági stabilizálásával hosszú távon gazdasági előnyök származhatnak, amennyiben a privatizáció szükséges jogi-intézményi feltételei mellett lehetővé válnak a külföldi működőtőke-befektetések, hiszen a térségben a munkaerőköltségek nemzetközi összehasonlításban meglehetősen alacsonyak. (Pintér, 2016. p. 84.)

Összességében megállapítható tehát, hogy az EU és a nyugat-balkáni országok csatlakozási tárgyaláson képviselt érdekeit tekintve előbbi főképp politikai, utóbbi inkább gazdasági fókuszú. Az EU a közvetlen szomszédságának stabilizációját célozza, ezzel nemcsak saját biztonságát garantálva, hanem a geopolitikai és világpolitikai pozícióinak erősödését is megcélozva. Fontos szempont a más kultúrkörbe tartozók integrációja,¹⁴ illetve a már említett „bővítési fáradtság” leküzdése is. Az olyan gazdasági érdekek, mint az új piacok elérése csak másodlagos jelentőségű az EU számára a délkelet-európai régió esetében. A nyugat-balkáni államok ezzel szemben elsősorban gazdasági érdekeiket tartják szem előtt, így a gazdasági felzárkózás mellett versenyképességük és piaci alkupozícióik erősödését várják a csatlakozástól. (Pintér, 2016. p. 85.)

¹⁴ A nyugat-balkáni országok csatlakozása esetén megközelítőleg 7 millió muszlim kerülne az Európai Unió határain belülre. Albánia, Bosznia-Hercegovina és Koszovó állampolgárainak jelentős része iszlám vallású, de elsősorban a többi államban is élnek muszlimok.

2. Bosznia-Hercegovina

2.1. Történeti áttekintés és a jelenlegi integrációs szint

Az 1990-es évek elején Jugoszlávia dezintegrációs folyamatának során Bosznia-Hercegovina 1992 márciusában¹⁵ népszavazást követően kinyilvánította függetlenségét, és ugyanabban az évben a nemzetközi közösség is elismerte szuverén államként. Ezt követően véres háború rázta meg az országot, melynek az 1995-ben aláírt daytoni megállapodás vetett véget.¹⁶ Az Európai Unió már a háború során segélyekkel támogatta az újonnan létrejött államot, ahogyan azt már korábban említettük.

A délszláv válságot követő években az Unió egyre jelentősebb szerepet vállalt a nyugat-balkáni régió és benne Bosznia-Hercegovina integrációjában. A fokozatosan megtett lépések 2008-ban az stabilizációs és társulási megállapodás aláírásához vezettek Boszniával, 2010 decemberében az ország állampolgárai már vízummentesen utazhattak a Schengeni-övezetbe, az SAA 2015-ös hatályba lépését követően pedig Bosznia-Hercegovina benyújtotta csatlakozási kérelmét az Európai Unióhoz 2016 februárjában. Az integrációs folyamat azonban ezen a szinten megrekedt, így az ország továbbra is potenciális tagjelölti státuszban van Koszovóhoz hasonlóan. 2019-ben az Európai Bizottság közleményében több teljesítendő célt fogalmazott meg, melyek politikai, gazdasági és a tagsággal járó kötelezettségek teljesítésének képességére vonatkoznak. (Európai Bizottság, 2019) A dolgozat terjedelmi korlátai miatt a továbbiakban kizárólag a politikai aspektusokkal kívánok foglalkozni, azon belül is a média, a jogállamiság és a korrupció kérdéseivel.

2.2. A demokratikus intézmények működése és kihívásai

Bosznia-Hercegovina alkotmányát a mai napig az 1995-ben aláírt daytoni megállapodás 4. számú melléklete adja, melyben rendelkeznek az állam felépítéséről, annak fővárosáról, Szarajevóról, valamint az állam demokratikus mivoltáról, a demokratikus elvekről, a nemzeti szimbólumokról és az állampolgárságról.¹⁷ A föderatív állam két entitásból áll, a zömmel horvátok és bosnyákok által lakott Bosznia-hercegovinai Föderációból és a szerb országrészből, a *Republika Srpskából*. Az alaptörvény rendelkezik a szövetségi állam és az entitások

¹⁵ 1991 őszén a parlamentben a szlovéneket, a horvátokat és a macedónokat követve Bosznia is kimondta függetlenségét Jugoszláviától.

¹⁶ 1995-ben Daytonban írta alá a bosnyák Alija Izetbegović, a horvát Franjo Tuđman és a szerb Slobodan Milošević a boszniai háborút lezáró egyezményt.

¹⁷ Daytoni megállapodás 1995, 4. számú melléklet.

hatásköréről is. Központi, szövetségi állami szintű irányítás alatt álló területek a daytoni egyezmény szerint a külpolitika, a külkereskedelem-politika, a vámpolitika, a monetáris politika, a nemzetközi intézmények és kötelezettségek finanszírozása, a menekültügyi és bevándorláspolitikai szabályozása, a nemzetközi és entitásközi jogérvényesítés az Interpollal együttműködve, a közös és nemzetközi kommunikációs eszközök létrehozása és működtetése, valamint az entitásközi szállítás szabályozása és a légi forgalom ellenőrzése.¹⁸ Az előbbi felsoroláson kívül eső politikaterületeken az entitások, tehát a Föderáció és *Republika Srpska* dönt, vagyis a decentralizáció következtében az entitások szerepe a meghatározó, a szövetségi állam pedig gyenge. (Kemenszky, 2019. p. 72.)

Bosznia-Hercegovinában az államelnökség három tagját az állampolgárok közvetlenül választják négy évre, ennek lejárta után a tagok egyszer újraválaszthatók, azonban a második ciklust követően négy évig nem jelölhetők újra a posztra. Az államelnökség három tagja az alkotmányban foglalt államalkotó nemzetekhez tartozó jelöltek közül kerülhet ki, tehát az intézmény egy bosnyák, egy horvát és egy szerb tagból áll. A kollektív államfői testület elnöki posztján nyolchavonta ciklikusan váltják egymást a tagok, akik a döntéshozatal során konszenzussal döntenek. Fontos kitétele az elnökválasztásnak, hogy a bosnyák és a horvát jelöltet a Föderációban, a szerbet pedig a *Republika Srpska*-ban választják az arra jogosult állampolgárok. A három államalkotó nemzet képviselőinek biztosított a vétójog, mellyel jogszabálytervezeteket tudnak elutasítani, amennyiben azt az adott népcsoport érdekeire nézve hátrányosnak találják. (Daytoni megállapodás, 1995) Ezzel rendszeresen élnek is, így akadályozva az állam gördülékeny működését.

Ami a politikai pártokat illeti, két csoportot lehet megkülönböztetni Bosznia-Hercegovinában: a pártok túlnyomó része nacionalista, az államalkotó nemzetek egyikének érdekeit képviselő párt – ezek közül legtöbb még a délszláv válság idején alakult meg –, a másik csoportba pedig a néhány úgynevezett civil párt tartozik, melyek nem nemzeti-etnikai, hanem ideológiai alapon határozzák meg magukat, politikai retorikájukban nem tesznek különbséget a különböző etnikai csoportok között, és az ország fejlődésének kulcsát a nacionalizmus hátrahagyásában látják.¹⁹

¹⁸ Bosznia-Hercegovina alkotmánya 1995, III./1.

¹⁹ Tipikusan az etnonacionalista alapon szerveződő pártok közé tartozik a bosnyákok érdekeit képviselő párt, a Demokratikus Akciópárt (*Stranka demokratske akcije* – SDA), a boszniai szerbek érdekeit érvényesítő Független Szociáldemokrata Szövetség (*Savez nezavisnih socijaldemokrata* – SNSD), végül a boszniai horvátok pártja, a Horvát Demokratikus Közösség (*Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine* – HDZ BiH). A Szociáldemokrata Párt (*Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine* – SDP) azonban a másik csoportba sorolható, és egyike azon kevés pártoknak, melyek nem etnikai alapon, hanem politikai ideológia mentén

Mivel a nyugat-balkáni országok nem tekinthetők konszolidált demokráciáknak, a Freedom House, a Bertelsmann Transformation Index (BTI) és az Economist Intelligence Unit (EIU) demokráciaindexének értékelése alapján a hibrid rendszerek vagy a konszolidálatlan demokráciák közé sorolhatók. A demokráciamutatók elmúlt tíz évben tapasztalható romlása ugyanúgy jellemző Bosznia-Hercegovinában, mint a térség többi államában, Koszovót²⁰ kivéve. (Lavrič, Bieber, 2021. pp. 17–18.)

A demokratikus hanyatlás gyakran kéz a kézben jár a populizmussal és a nacionalizmussal, az 1990-es években pedig az etnonacionalizmus velejárója volt az autoriter uralom. Manapság ez az összefüggés nem tekinthető automatikusnak, de Bosznia-Hercegovinában a *Republika Srpska* politikai elitje ultranacionalista érveket hangoztatva próbálja aláásni a szövetségi állam működését – mely a döntéshozatali folyamatok blokkolásában nyilvánul meg –, (Toal, 2013) miközben az utóbbi évtizedben szecessziós törekvéseket hangoztat.

A nyugat-balkáni országok polgárainak demokráciához való hozzáállása és a politikai vezetésbe vetett bizalma az utóbbi évtizedben romlott. Az OECD 2007 és 2019 között²¹ a *Government at a Glance* keretében vizsgálta az állampolgárok kormányzatba vetett hitét. 2007-ben az európai uniós országok polgárai átlagosan 42,57%-ban, míg a nyugat-balkáni régió állampolgárai 38,67%-ban válaszoltak igennel arra a kérdésre, hogy bíznak-e a kormányban. Bosznia-Hercegovina 40%-os bizalmi indexe az EU-átlagnál ugyan kevesebb, viszont a nyugat-balkáni átlagnál nagyobb. Ki kell azonban emelni, hogy ez a mutató az elmúlt évtizedben drasztikusan romlott, ugyanis 2019-ben már csak 25%-ot ért el, ezzel a Nyugat-Balkánon a boszniai kormánnyal szemben a legbizalmatlanabbak az emberek. (OECD, é.n.) A romló tendencia mellett megfigyelhető, hogy a boszniai fiatalok bizalmatlanabbnak bizonyulnak a kormányzat felé az idősebb korosztályokhoz képest.

Az Európai Unió irányába tanúsított bizalmat illetően a bosznia-hercegovinai állampolgárok részéről a múltban csalódottság mutatkozott, mivel Szerbia előrébb járt már akkor is az integrációs folyamatban, pedig nem számoltatták el az összes háborús bűnöst, így a boszniai polgárok nem látták elkötelezettnek az Európai Uniót a bővítés kapcsán. Bosznia-Hercegovina állampolgárai a Gallup Intézet kutatásai alapján 2008-ban az EU-hoz való

szerveződnek – az SDP esetében – a gazdasági és szociális érdekek képviseletéért kampányolva. (Europeanforum, é.n.)

²⁰ Bővebben lásd a Koszovóról szóló fejezetben.

²¹ Az adatok a Gallup World Poll-ból (GWP) származnak, és arra az arányra vonatkoznak, akik „igennel” válaszoltak a következő kérdésre: „Bízok-e a nemzeti kormányban?”

csatlakozást támogatták. Az „Általánosságban véve úgy gondolja, hogy Bosznia és Hercegovina tagsága az Európai Unióban jó, rossz, vagy sem jó, sem rossz lenne?”²² kérdésre az interjúalanyok 66%-a „jó dolog”, 8%-a „rossz”, 16%-a „se jónak, se rossznak nem mondható”, 10%-a pedig „nem tudom” választ adott. (Gallup Poll, 2008) Tíz évvel később azonban a Balkan Barometer mérései alapján jelentősen megugrott azok száma, akik se jónak, se rossznak nem gondolták a csatlakozást (46%), és a 2008-as adatokhoz képest az akkori 66%-nyi támogatóhoz képest már csupán fele annyian, a válaszadók 33%-a vélekedett pozitívan az EU-integrációról, 18%-uk pedig kifejezetten negatív véleménnyel volt róla. (Balkan Barometer, 2017)

Az „Úgy gondolja, hogy az Európai Bizottság azt akarja, hogy Bosznia és Hercegovina csatlakozzon az Európai Unióhoz?”²³ kérdésre 55% igennel, 23% nemmel válaszolt, a megkérdezettek 23%-a pedig nem adott választ.

Arra a kérdésre, hogy a politikai vezetők az EU-csatlakozáshoz szükséges intézkedéseket megteszik-e, a bosznia-hercegovinai állampolgárok nagyjából egyenlő arányban voltak megosztottak, 39%-uk igennel, 43%-uk pedig nemmel válaszolt erre a kérdésre, 18%-uk pedig nem felelt. (Gallup Poll, 2008) Bár bizonytalan, hogy mennyi időbe telik majd Bosznia-Hercegovinának a teljes jogú EU-tagság elérése, ahogy telik az idő, a közvélemény alakulása híven tükrözi az ott élők fokozódó reményvesztettségét és csalódottságát.

A bosznia-hercegovinai állampolgárok álláspontját követően a demokrácia helyzetének elemzését többek között a Freedom House *Nations in Transit* jelentései²⁴ segítségével kívánom bemutatni. A kutatás során az elmúlt évtized kiadványai olyan politikaterületeket vizsgálnak, mint a független média megléte (*independent media*), a szövetségi szintű demokratikus kormányzás (*national democratic governance*), a helyi szintű demokratikus kormányzás (*local democratic governance*), és a korrupció (*corruption*). Emellett

²² "Generally speaking, do you think that Bosnia and Herzegovina's membership in the European Union would be a good thing, a bad thing, or neither good or bad?" (Gallup Poll, 2008)

²³ "Do you think that the European Commission wants Bosnia and Herzegovina to join the European Union?"

²⁴ Az éves jelentések értékelései 1-től 7-ig terjedő skálán alapulnak, melyben az 1-es érték a demokratikus haladás legmagasabb szintjét, a 7-es pedig a legalacsonyabbat jelöli. Az úgynevezett demokrácia-pontszám (*Democracy Score*) mindig az adott évben az egyes kategóriákban elért pontszámok átlagát adja. Rendkívül fontos hangsúlyozni, hogy az adatok értelmezése a 2015. évi jelentéssel megváltozik, hiszen akkortól kezdve a skálán az 1-es érték a demokratikus haladás legalacsonyabb szintjét jelöli, míg a 7-es a legmagasabbat. Továbbá a 2020-as évben bevezetésre került a demokráciaszázalék (*Democracy Percentage*), mely a demokráciapontokat átkonvertálja egy 0-tól 100-ig terjedő skálára, ahol a 0 a legkevésbé demokratikus, a 100 pedig a leginkább demokratikus értéket jelzi százalékban. (Freedom House, é.n.)

a Freedom House *Freedom in the World*²⁵ jelentéseire is támaszkodom, amelyekben Bosznia-Hercegovinában politikai jogokat (*Political Rights*) és polgári szabadságjogokat (*Civil Liberties*) vizsgálnak. Mindkét kategória több alkategóriára oszlik, azonban a dolgozat terjedelmi korlátainak tudatában a politikai jogok csoportból a közigazgatás működését és annak átláthatóságát vizsgálom, míg a polgári szabadságjogok alá tartozó témák közül a média szabadságának helyzetét és a jogállamiságot fogom elemezni.

2.3. A média helyzete Bosznia-Hercegovinában

Ami a média függetlenségét illeti Bosznia-Hercegovinában, a jelentések többször is hangsúlyozzák, hogy az országban a média a daytoni megállapodás által létrehozott etnikai törésvonalak mentén tagozódik, ennek megfelelően gyakran – az objektivitást nélkülözve – az adott államalkotó nemzet politikai céljait szolgálja a társadalom befolyásolásának eszközeként. Az újságírók sokszor rágalmozási pereknek és zaklatásoknak, esetleg támadásoknak vannak kitéve írásaik miatt, ezért gyakran inkább öncenzúrához folyamodnak. Az ombudsman által 2017-ben publikált jelentésben pedig az állt, hogy az újságírók törvényi előírásoknak nem megfelelő munkaszerződésekkel dolgoznak, és gyakran fenyegetéseknek és támadásoknak vannak kitéve munkájuk során; a 2012 és 2017 közötti időszakot tekintve összesen 266 támadást dokumentáltak. (Csaky, 2018)

A politikai nyomásra és megfélemlítésre példaként említhető egy 2014-es eset, amikor a Klix.ba székhelyén rajtaütött a rendőrség, miután a hírportál Željka Cvijanović RS-miniszterelnökhöz kapcsolódó korrupciós vádakot tett közzé. A razzia célja az volt, hogy megkeressenek és lefoglaljanak egy felvételt, melyen állítólagosan Željka Cvijanović a 2014-es választások során elkövetett szavazatvásárlásáról beszélt. A rendőrök adatokat másoltak a Klix.ba számítógépeiről, továbbá elkoboztak újságírói anyagokat és dokumentumokat. A rajtaütés során ráadásul a hírportál két fotósát elütötte egy rendőr, erről a *Le Courier des Balkans* számolt be. A két kívül továbbá több szerkesztőt is kihallgattak a felvétel ügyében. (Reporters Without Borders, 2014a)

Noha régiós szinten Bosznia-Hercegovina újságírói viszonylag békés körülmények közt dolgozhatnak, a sajtó működésének feltételei mind a Föderációban, mind a *Republika*

²⁵ A 2010-es évek elején a jelentések értékelési rendszerében a szabadságindex, a politikai jogok és a polgári szabadságjogok szerepeltek 1-től 7-ig terjedő skálán, ahol az 1-es a legjobb, míg a 7-es a legrosszabb értékelést jelentette. A 2014-es jelentéssel kezdődően a vizsgált állam 100 pontot tud összesen elérni, mely a politikai jogok és a polgári szabadságjogok kategóriájában kapott pontokból adódik össze. Előbbiekért maximum 40 pont jár, az utóbbiak esetében pedig legfeljebb 60 pontot lehet szerezni.

Srpskában meglehetősen korlátozottak, bár általánosságban a média helyzete rosszabb az utóbbi entitásban. Nem meglepő tehát, hogy Bosznia-Hercegovina médiapontszáma alacsony szinten ragadt a Freedom House éves *Nations in Transit* jelentései alapján.

2018-ban a választások előtt fémrudakkal támadták meg Vladimir Kovačević újságírót, aki Banja Lukában (a *Republika Srpska de facto* fővárosában) egy tüntetésről tudósított, mely során az összegyűlt tömeg a kormányzat felelősségre vonását követelte. Az újságíró elleni támadás csak ráerősített arra a tényre, hogy mennyire veszélyesek a munkakörülmények egy-egy sajtóorgánium munkatársai számára Bosznia-Hercegovinában. Bár Milorad Dodik elítélte az újságíró ellen elkövetett támadást és az elkövetők felelősségre vonását sürgette, hangsúlyozni kell, hogy korábban nyíltan „ellenséges” televízióknak és „hazugsággyárnak” nevezte Vladimir Kovačević munkáltatóját, a BNTV-t. Az egyre inkább autoriter stílusban irányító Dodik továbbá a kritikus hangú újságírókat azzal is vádolta, hogy az ország érdekei ellen dolgoznak. Ezen felül retorikájában megjelent a „régión összeesküvés-elméleteknek megfelelően” Soros György hibáztatása, miután a bosznia-hercegovinai Center for Investigative Reporting (CIN) információkat hozott nyilvánosságra több politikus ingatlanjairól. (Csaky, 2018)

Több visszaélésről is hírt adott az elmúlt évtizedben a bosznia-hercegovinai média. Ilyen volt az a tény, hogy az ország Kommunikációs Szabályozási Ügynökségének igazgatója 2014-ben már tíz éve töltötte be a posztját, holott a mandátum eredetileg négy évre szólt. (Freedom House – Freedom in the World, 2015) A hatóságok nem korlátozzák vagy monitorozzák az interneten keresztül folytatott kommunikációt, de nem is sietnek a médiumok védelmére, amikor azokat politikai nyomás éri.

Bosznia-Hercegovina független média mutatója a vizsgált időszak előtti évben, 2009-ben 4,50-es pontszámot kapott,²⁶ mely az új évtizedbe lépve 4,75-ra romlott, és ez az érték négy évig nem javult. A 2014-es évtől kezdődően viszont konstans 3,25-ös pontot kapott (a 2020-as, legfrissebb jelentésben is). Az elmúlt tíz év felmérései adatai alapján tehát elmondható, hogy az évtized első felében a bosznia-hercegovinai média nehézségekkel küzdött az etnonacionalista háttérű politikai nyomás miatt. A helyzet 2015-ben tovább romlott, és 2020-ra sem történt előrelépés a média függetlenségének teljes körű biztosítása ügyében, így arra lehet következtetni, hogy ez a tendencia folytatódhat az elkövetkező években is. (Freedom House – Nations in Transit, é.n.)

²⁶ Freedom House Nations in Transit 2010.

2.4. Közigazgatás, kormányzás és jogállamiság Bosznia-Hercegovinában

Az országban kiterjedt a patronázsrendszer (*patronage system*), amelyben a munkaszerzés és az előrelépési lehetőségek is mind a politikai hűséghez és érdekekhez vannak kötve, ez pedig szintén konzerválja és súlyosbítja a daytoni megállapodás óta fennálló megosztottságot.

A Freedom House *Nations in Transit* jelentései alapján Bosznia-Hercegovina a szövetségi szintű demokratikus kormányzásban teljesít a legrosszabbul. Ez esetben is elsősorban a nacionalista politikusok ténykedése áll a rossz teljesítmény mögött. 2010-ben az állam 5,25-ös osztályzatot ért el, majd ez az érték fokozatosan tovább csökkent 2014-ig.²⁷ Azt követően az új indexszámítási rendszerben, egészen 2016-ig, tartósan alacsony osztályzatokat kapott Bosznia-Hercegovina (2,25). A 2016-os év azonban a háború óta a legsúlyosabbnak vélt válsághelyzetet idézte elő, ugyanis az Alkotmánybíróság korábbi határozata ellenére²⁸ a *Republika Srpska*-ban népszavazást tartottak arról, hogy az entitás megalakulásának ünnepnapja január 9.²⁹ legyen. (Klix.ba, 2016) Ezt a lépés alkotmányellenesnek bizonyult és veszélybe sodorta a nemzeti intézmények stabilitásába vetett hitet, sőt a jelentés „a demokratikus eljárások megcsúfolásának” nevezte az esetet. Ennek hatására az index 2,00-re csökkent, és azóta is ezen a szinten rekedt meg. (Freedom House – Nations in Transit, 2017)

Ami a helyi demokratikus kormányzás értékelését illeti, 2010-től hét éven át az osztályzatok változatlanul alacsonyak maradtak (csakúgy, mint a független média esetében: 3,25). A helyi önkormányzattal kapcsolatos legfontosabb jogszabályokat nem hajtották végre megfelelő módon, az önkormányzati költségvetési eljárások átláthatatlanok voltak (sőt még ma is azok), és az önkormányzatok nagymértékben függtek (és függnek) az adott entitástól és az irányító állami testületektől. A helyi hatóságok energiájuk nagy részét 2012-ben az októberi választások kampányára fordították, nem pedig feladataik teljesítésére vagy a nagyobb autonómiáért folytatott küzdelemre. A hét éves időszak legfontosabb pozitív eredménye a nemzetközi felügyelet megszüntetése volt az autonóm Brčko körzetben 2012-ben. 2017-től az osztályzat 3,25-ről 3,00-ra csökkent a helyi önkormányzatoknál tapasztalt olyan

²⁷ 2011-ben és 2012-ben 5,50-et, 2013-ban pedig 5,75-öt ért el Bosznia-Hercegovina (Freedom House – Nations in Transit)

²⁸ Az Alkotmánybíróság 2015. november 26-án alkotmányellenesnek nyilvánította az ünnepnapot, mivel diszkriminációs elveket sértett meg. A szerb országrészbeli bosnyákok ugyanis e napot a népiertás kezdetével asszociálják.

²⁹ A dátum azért vált ki nagy vitákat, mert 1992. január 9-én kiáltották ki a szerb szakadár entitás (Boszniai Szerb Köztársaság) függetlenedését Bosznia-Hercegovinától, ami a délszláv eseményei között meghatározó jelentőségű volt.

diszfunkciók miatt, mint az „intézményi csapdák” (*institutional deadlocks*), hiszen ezek megléte miatt képtelenek voltak alapvető szolgáltatásokat nyújtani a polgároknak. (Freedom House – Nations in Transit, é.n.)

A Mediacentar Sarajevo nevű helyi NGO által közzétett 2017-es jelentés szerint az állami intézmények többsége nem tartja be a Bosznia-Hercegovinában érvényes információszabadsággal kapcsolatos jogi követelményeket. Olyan közügyekben, mint például az EU-csatlakozással kapcsolatos jogszabályok megalkotása, rendszeres vita zajlik a pártközi tárgyalásokon zárt ajtók mögött, anélkül, hogy ebbe a diskurzusba a kormányzati intézményeket bevonják. (Freedom House – Freedom in the World, 2018)

Az igazságszolgáltatás formailag ugyan független, de a gyakorlatban gyenge, és az Alkotmánybíróság több tucat határozatát a politikai vezetők figyelmen kívül hagyják. 2017 augusztusában az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a *Republika Srpska* valamennyi katonai létesítménye Bosznia-Hercegovina, a szövetségi állam tulajdonát képezi, ezt azonban a szerb entitás nem vette figyelembe, sőt 2018 januárjában kiderült, hogy a *Republika Srpska* kormánya Oroszországban kiképzett félkatonai egységek szolgáltatásait vásárolja meg Szerbiától, és ezen egységek tagjainak felszerelésére jelentős mennyiségű fegyvert is vásároltak. A rendőrség a letartóztatások során sok esetben nem tájékoztatja teljes körűen a letartóztatott személyeket jogaikról; a fogva tartottakat esetenként bántalmazzák, és a börtönök is zsúfoltak. (Freedom House – Freedom in the World, é.n.)

Fontos kiemelni, hogy az igazságszolgáltatási rendszer kézbentartása milyen fontos szereppel bír a politikai elit számára. Mivel sok politikust bűncselekmények elkövetésében való részvétellel, korrupcióval vagy szervezett bűnözéshez való kötődéssel vádolnak, a jogállamiság szabályainak figyelmen kívül hagyásával és az igazságszolgáltatás manipulálásával a politikusok eléri, hogy nem kell tartaniuk a letartóztatásoktól és klientelista hálózataikat továbbra is üzemeltetni tudják. (Džankić, 2019. p. 191.)

2.5.Korrupció és szervezett bűnözés

A korrupció és a szervezett bűnözés okozta kihívások megoldása a mai napig nehézkes az egész Nyugat-Balkánon. Ami a korrupció elleni küzdelmet illeti, a térségben Bosznia-Hercegovina áll a legrosszabbul a Transparency International indexei szerint. A 2020-as 35-ös pontszáma is jelzi, hogy Bosznia egyre rosszabbul teljesít a régióban, 2012 óta ugyanis hét pontot romlott a mutatója. A világjárvány során az országban számos esetben sérültek az emberi jogok és a

munkavállalók jogai, a gazdasági segélyek szétosztásakor sokakat ért hátrányos megkülönböztetés, és az orvosi berendezések beszerzése terén is több jogellenes tranzakcióra derült fény. (Transparency International, 2020a)

A Nyugat-Balkánon a jogállamiság és a demokrácia rossz állapota annak köszönhető, hogy a politikai elit a hatalom megszerzéséért, illetve annak megtartásáért kész bizonyos határokat átlépni, és sok esetben olyan gazdasági szereplőkkel vagy csoportosulásokkal működnek együtt, melyek a kormányzati politikák és a jogszabályok alakításával saját előnyüket akarják realizálni (erre jelenségre használja a szakirodalom a *state capture* – foglyul ejtett állam kifejezést.)

A magas szintű köztisztviselők bevonásával folytatott korrupció szembetűnő sajátossága, hogy valamennyi eset kapcsán megjelennek a hálózatszerű pártfogói és „ügyfél” kapcsolatok. Ilyen visszaélésre példa egy 2016-os eset, amikor az SDA akkori főtitkárát, Amir Zukićot és egy parlamenti képviselőt azzal vádoltak meg, hogy befolyásolták Esed Džananovićot, aki SDA-párttag és az Elektroprivreda BiH állami cég menedzsere volt. Zukić a vád szerint több SDA-beli párttársával együtt az említett cégben való foglalkoztatás fejében akart fizetést kapni. (Klix.ba, 2017)

Olyan országokban, mint Bosznia-Hercegovina, ahol a politikai pártokat jellemző etnikai megosztottság és a klientelizmus jelen van, és ez kiegészül a bonyolult és sok esetben ellehetetlenülő közigazgatási rendszerrel, a helyi szintű korrupcióval is számolni kell. Ezt példázza, amikor 2011 és 2014 között a Föderáció mezőgazdasági minisztériumában a volt agrárminiszter, Jerko Ivanković-Lijanović döntött arról, hogy mely termelők kapjanak szövetségi szintű mezőgazdasági támogatást, döntését pedig annak függvényében hozta meg, hogy mely pályázó vállalta a támogatás felének visszajuttatását hozzá. Jerko Ivanković-Lijanović párttársaival, Mersed Šerifovićsal és a helyi önkormányzat tagjával, Edin Ajanovićsal működött együtt, utóbbi kettő 10%-os részesedés fejében segített Ivanković-Lijanovićnak a termelők pénzének begyűjtésében. Ráadásul a mezőgazdasági támogatások folyósítását az illetékesek leállították azon gazdálkodók esetében, akik abbahagyták a fizetést, vagy egyáltalán nem akartak fizetni. (Center for Investigative Reporting, 2018) Számos további példa áll rendelkezésre a korrupció súlyos mivoltának bizonyítására, azonban a dolgozat terjedelmi keretei ezek bemutatását nem teszik lehetővé.

A Freedom House *Nations in Transit* éves jelentései szerint a korrupció mértéke a 2010-es évek első két évében 4,50-es értéket mutatott, mely aztán 2012 után 4,75-re romlott.

Ezt követően a korrupciós index 2015-ben újra rosszabb lett, és az új értékelési rendszer alapján azóta egészen máig 3,00-ás értéket produkál Bosznia-Herzegovina, tehát az elmúlt évtizedben tartósan gyengének mondható a korrupció kezelése az országban. A korrupció elleni küzdelemben nem hozott jelentős előrelépést sem a még 2009-ben elfogadott korrupcióellenes stratégia, sem pedig – a szintén az uniós vízumliberalizáció feltételeként létrehozott – korrupcióellenes kormányzati szerv, ahogy azt több éves jelentés is kiemelte. Bár a politikai vezetés is elismeri, hogy a korrupció súlyos probléma az országban, a szerény intézményi kapacitások és a tényleges politikai akarat hiányában a helyzet javítása érdekében a legtöbbet a nemzetközi szervezetek és az NGO-k tudnak tenni. A korrupció mellett a szervezett bűnözés és a fegyverkereskedelem is nagy kihívást jelent. (Freedom House – Nations in Transit, é.n.)

A korrupció elleni küzdelem egyik sikere 2014 júniusára tehető, amikor a Népek Háza elfogadta az EU által támogatott pénzmosási törvényt, bár ennek a gyakorlatban történő alkalmazása azóta is várat magára. 2014-ben azonban az országot sújtó árvízválság kapcsán széles körű volt a gyanú, hogy kormánytisztviselők és köztisztviselők a segélyadományok jelentős részét elsikkasztották. Bár a korrupcióellenes kérdésekkel a média és az NGO-szektor egyre inkább foglalkozik, néhány politikus folyamatosan aláássa az erőfeszítéseiket. Milorad Dodik, az SNSD vezetője például a Transparency International boszniai munkatársait „bűnözőknek” és „tolvajoknak” nevezte, és a szervezet ellen lejárató kampányokat indított, miután az a *Republika Srpska*-ban a kormánytagok által elkövetett szabálytalanságokra és korrupciós ügyletekre mutatott rá. (Freedom House – Freedom in the World, é.n.)

2.6. Állampolgársági, politikai és a nemzetiségi jogok Bosznia-Hercegovinában

Bosznia-Hercegovina nem csak területileg, hanem etnikailag és vallásilag is rendkívül összetett állam, mely „mesterségesen létrehozott és fenntartott”. (Pintér, 2013. p. 107.) Talán ezt bizonyítja az is, hogy a boszniai háborút lezáró, 1995-ben aláírt daytoni megállapodás IV. számú melléklete a mai napig az ország alkotmánya. A dokumentum az akkori válságos helyzetben a legfőbb problémát orvosolta, hiszen véget vetett a háborúnak a bosnyákok, a horvátok és a szerbek kibékítésével. Az alaptörvény értelmében etnikai szempontból alapvetően két részre lehet bontani az ország társadalmát. Az egyik részt alkotják az államalkotó nemzetek,³⁰ azaz a bosnyákok, horvátok és a szerbek; a másik pedig az úgynevezett egyéb

³⁰ Államalkotó nemzetnek hívjuk azokat az etnikai közösségeket, melyek a legnagyobb arányban alkotják az állam népességét és amelyek gyakorolják a politikai hatalmat. Bosznia-Hercegovinában az alkotmány értelmében három etnikum tartozik az államalkotó nemzetek körébe: a bosnyákok, a horvátok és a szerbek.

kategória, amelybe a nemzetiségi (kisebbségi) csoportok tagjai tartoznak.³¹ Általánosan elfogadott tény, hogy amíg a bosnyákok javarészt iszlám vallásúak, addig a horvátok katolikusok, a szerbek pedig az ortodox vallás követői.

Bosznia-Hercegovinában a legutóbbi hivatalos népszámlálást 2013-ban tartották. Az eredmények azt mutatták, hogy az ország össznépessége akkoriban 3 531 159 fő volt, a népesség 50,11%-a bosnyák, 30,78%-a szerb, 15,43%-a horvát, 2,73%-a pedig az egyéb kategóriát jelölte meg. (Bosznia-Hercegovina statisztikai hivatala, 2013) A számokból jól látszik, hogy Bosznia-Hercegovinában az államalkotó nemzetek közül a bosnyákok aránya a legnagyobb. A daytoni megállapodással az alkotmányban egy konszociális kormányzású rendszert alakítottak ki, melynek az a lényege, hogy képviselőhöz juttatja az összes számottevő etnikai közösséget, így a népszámlálás eredményétől függetlenül érvényben maradt az etnikai paritás elvén működő rendszer. Bár a felmérés 2013-ban készült, annak eredményeit csak 2016-ban hozták nyilvánosságra és a *Republika Srpska* képviselői hevesen tiltakoztak a felmérés hitelességét illetően.

A IV. számú mellékletben létrehozott entitások (államrészek) etnikailag homogénnek mondhatók, hiszen a *Republika Srpska*-ban egyértelmű a szerbek többsége, míg a Bosznia-Hercegovinai Föderációban és a Brčko körzetben javarészt bosnyákok és horvátok élnek.³² Az alaptörvény az államalkotó nemzetek számára láthatóan többjogokat garantál, hiszen az alkotmányban foglaltaknak megfelelően a képviselőből arányosan részesülnek. A szövetségi államban a hármas elnökségbe tagot csak az államalkotó nemzetek delegálhatnak, és a kétkamarás szövetségi szintű parlament felsőházában, az ún. Népek Házában a tisztviselők kétharmadát mindig a Föderációból, egyharmadát pedig a szerb államrészből választják, és a jelöltek csak bosnyákok, szerbek és horvátok lehetnek. Az országban élő többi etnikai közösség, nemzet így lényegében kizorul a jelentősebb politikai döntéshozatal ezen részéből. Mindezek mellett azonban azt is meg kell említeni, hogy elesnek passzív választójoguktól például azok a szerbek is, akik a Föderációba születtek vagy ott élnek, és ugyanez a helyzet a *Republika Srpska*-ban élő bosnyákok és horvátok esetében is. (Claridge, 2010. pp. 2–3.) Fontos továbbá kiemelni a három államalkotó nemzet számára biztosított vétőjogokat, melyekkel

³¹ Bosznia-Hercegovinában hivatalosan 17 nemzetiséget ismernek el, ezek a következők: albán, cseh, német, magyar, olasz, zsidó, macedón, montenegrói, lengyel, roma, román, orosz, rutén, szlovák, szlovén, török, ukrán. (Lalić, Francuz, 2016. p. 160.)

³² A 2013-as népszámlálás adatai alapján a Föderációban a horvátok (22,4%) és a bosnyákok (70,4%) együttesen 92,8%-át adják az ott élőknek, míg a szerbek csupán 2,5%-át. A *Republika Srpska*-ban a szerbek 81,5%-os többségben vannak a bosnyákokkal (14%) és horvátokkal (2,4%) szemben, a Brčko körzetben viszont a népesség 42,4%-át a bosnyákok, 34,6%-át a szerbek, 20,7%-át pedig a horvátok teszik ki. (Bosznia-Hercegovina statisztikai hivatala, 2013)

alapvető érdekeiket tudják megvédeni a törvényhozás során. (Peroglio, 2019 p. 16.) Ilyen vétőjogot azonban az alkotmány nem garantál a nemzetiségek számára.

A 25 évvel ezelőtti állapotot konzerváló alkotmány módosítása elengedhetetlen lépés az Európai Unióhoz való csatlakozás során. Noha érdemi változás máig sem zajlott le, időről időre lejátszódnak olyan belső folyamatok, melyek az Uniónak és intézményeinek – ha csak szimbolikusan is – de lehetőséget teremtenek Bosznia-Hercegovina elmarasztalására és sürgetésére a kérdést illetően.

Az első ilyen eset 2009-ben történt, a Sejdić–Finci ügy kapcsán. A boszniai roma származású Dervo Sejdić és a zsidó származású Jakob Finci sikeresen támadta Bosznia-Hercegovina alkotmányát és választási mechanizmusait, hiszen ezek értelmében nem indulhattak az elnöki pozícióért, mert nem a három államalkotó nemzet egyikéhez tartozóként identifikálták magukat, hanem a roma és a zsidó közösség tagjaként. A felperesek érve az volt, hogy etnikai hátterük miatt (illetve Jakob Finci esetében zsidó vallása miatt) nem tölthetik be az elnöki pozíciót és nem lehetnek képviselők a Népek Házában, hiába rendelkeznek az előbbi tisztségek betöltéséhez szükséges tapasztalattal. (Claridge, 2010. p. 3.) Az ügy az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) elé került, a Bíróság pedig megállapította, hogy a boszniai alkotmány és a választási törvények egyes rendelkezései hátrányosan különböztetik meg a kisebbségeket. (Claridge, 2010. p. 1.) Bár a keresetet 2006-ban nyújtották be az EJEB-hez, nagy nyilvánosságot csak a döntés 2009-es meghozatalakor kapott, melyben a Bíróság a felpereseknek adott igazat, és számukra kártérítést is megítélt. A Bíróság precedensértékű döntése reménykeltő volt, azonban érdemi változások a mai napig nem történtek Bosznia-Hercegovinában. „Az EU és az Európa Tanács ezen ítélet végrehajtása érdekében tett erőfeszítései kiváló példa az intézményközi együttműködésre, ahol a párhuzamos feltételrendszer mechanizmusát vezették be a demokratizálódási reformok előmozdítása érdekében a bosznia-hercegovinai előcsatlakozás és csatlakozási folyamatok során”. (Európai Parlament, 2019) Az Európai Unió a csatlakozási folyamatok gyorsításáért cserébe minden nyugat-balkáni állammal szemben támaszt elvárásokat, melyek teljesítését jutalmazza. Így jött létre többek között – ahogy már említettük – a potenciális tagjelölt státusz is, melyet Bosznia-Hercegovina meg is kapott. Az alkotmány módosítása annak érdekében, hogy a nemzeti kisebbségek is rendelkezzenek passzív választójoggal, feltehetően jelentős előrelépés lenne az integráció kapcsán.

Második példaként a Zornić ügyet szeretném bemutatni. 2014-ben Azra Zornić emelt vádat szintén a passzív választójoga megsértéséért a Sejdić–Finci ügyet alapul véve. Zornić

magát identitásában a „boszniai néphez” tartozó személynek vallotta. Ezzel egyértelműen jelezte, hogy kívül helyezi magát az alkotmányban megjelölt három államalkotó nemzet kategóriáin, sőt az „egyéb” csoportosításba sem tagozódik. Zornić önazonosítása visszautal a jugoszláv időkre, amikor a szinkretista nacionalizmus felülírta az etnikai különbségeket. Az EJEK az ítéletében ugyanazt mondta ki, mint öt évvel korábban. A Bíróság ismételtén rámutatott a szabad választáshoz való jog, valamint a diszkrimináció tilalma elvének megsértésére, továbbá kiegészítette az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 46. cikkének megsértését, amely szerint „a Bíróság megállapítása jogi kötelezettséget ró az alperes államra a jogsértés megszüntetésére és annak következményeinek megtérítésére”. (EJEE 46. cikk I/A 3. bekezdés) Eszerint a szabad választáshoz való jog gyakorlásának és a megkülönböztetés-mentesség elvének megsértése annak közvetlen következménye volt, hogy az állami hatóságok elmulasztották bevezetni a Sejdić–Finci ítéletben kért törvényi módosításokat. (Peroglio, 2019. pp. 55–56.) Az eset rávilágított arra, hogy Bosznia-Hercegovina a Sejdić–Finci ügyben hozott bírói döntés ellenére sem számolta fel a nemzetiségeket negatívan diszkrimináló alkotmányos akadályokat.

Utolsó példaként a Pilav ügyet mutatom be a nemzetiségeket ért diszkrimináció igazolására. Iljaz Pilav srebrenicai orvos az államelnöki pozícióért szállt volna versenybe a Szerb Köztársaságban élő bosnyákként, azonban ezt megtagadták tőle a Központi Választási Bizottság a hatályos jogszabályokra hivatkozva. A cikk kimondja, hogy a Szerb Köztársaságban lakó bosnyák állampolgár nem indulhat az elnökség bosnyák posztjéért és nem szavazhat meg más bosnyákot sem a posztra. Az ügy először a Boszniai Alkotmánybíróság elé került, majd 2010-ben – az újabb sikertelen jelölési kísérletet követően – Pilav az EJEK-hez fordult. (Peroglio, 2019. pp. 56–57.) A Bíróság 2016-ban ismételtén megállapította Bosznia-Hercegovina jogsértését, amennyiben Pilavot megfosztották passzív választójoga gyakorlásától, továbbá a testület 6 607 eurónyi, Pilavnak fizetendő kompenzációt szabott ki. Nyilvánvaló, Pilav célja sem az volt, hogy elnökké válasszák, csupán a figyelmet akarta ismételtén felhívni arra, hogy miként sérülnek a passzív választói jogok Bosznia-Hercegovinában. (Toé, 2016)

A fent bemutatott ügyek arra is rámutatnak, hogy nem alakult ki egy olyan egységes identitás az országban, amely lehetővé tenné, hogy Bosznia az etnikai hovatartozásra alapozó rendszert maga mögött hagyja és gyökeresen megváltoztassa az állampolgárok alapvető jogait, és ezáltal biztosítsa a tényleges jogegyenlőséget minden boszniai állampolgár számára, függetlenül annak etnikai vagy vallási hovatartozásától.

Az előbbi példákkal igyekeztem szemléltetni azt, hogy a boszniai alkotmány megújítása mennyire elengedhetetlen az ország demokratizálása és az EU-csatlakozás elérése érdekében. Az alaptörvényhez hasonlóan az oktatási rendszerben is változtatásokra lenne szükség. A rendszer decentralizált, hiszen nincs egy egységes szövetségi szintű oktatásügyi minisztérium, hanem az entitások külön joghatóságába tartozik az iskolák megszervezése. (Lukenda, Pavlović, 2018. p. 245.) Az olyan területeken, ahol két etnikum él egymás mellett, mint Mostar vagy Jajce, a „két iskola egy tető alatt” megoldás központi eleme lett a háború utáni boszniai oktatási rendszernek. Jellemzője, hogy a háború előtti egységes iskolákat megosztották (sok esetben fizikailag, falakkal is) annak érdekében, hogy a különböző etnikumú diákok ne keveredjenek, és ezáltal csökkentsék a kialakuló feszültségek lehetőségét. Manapság többek között maguk a diákok is ellenzik a rendszert, hiszen elszakítva érzik magukat társaiktól, és nem akarnak gyűlöletet egymás közt, noha sok családnál a szülők negatív háborús tapasztalatai más etnikumokkal egyértelműen beépülnek a nevelési folyamatba. (Delauney, 2019) Az oktatási rendszer bebetonozta a háború utáni állapotokat, épp ezért mondható annyira elavultnak a nemzetiségi kérdések kezelésében, mint maga az alkotmány. Az oktatási rendszer egységesítésével nem csak a fizikai falak omlanának le a különböző etnikai háttérű diákok között, hanem a törésvonalak is halványulhatnak az interetnikus párbeszéddel és egymás kultúrájának megismerésével. Véleményem szerint ez a kérdés még bizonytalan ideig megoldatlan marad, hiszen sok esetben még nem gyógyultak be a háború okozta sebek, több generációnak kell még felnőnie a gyökeres változások eléréséhez. A másik érv pedig az, hogy ahogy az identitásban, úgy az oktatás nyelvében, írásrendszerében, – és ami a legfontosabb – az egységes tantervben is lehetetlennek tűnik konszenzusra jutni a három államalkotó nemzet között.

A bosznia-hercegovinai nemzetiségek közül a romák vannak leginkább kitéve a diszkriminációnak és a fenyegetettségnek. Az esetük nem egyedülálló a régióban, hiszen a többi balkáni országban és Kelet-Közép-Európában is hasonló a helyzetük. A boszniai Etnikai Kisebbségek Tanácsának létrehozása 2008-ban nagy előrelépést jelentett ugyan a kisebbségi jogok gyakorlásában, azonban a romák helyzete így is lényegesen rosszabb a többi kisebbséghez viszonyítva. A romákat érintő problémák az oktatásban való részesedésüktől kezdve az egészségügyi ellátáson keresztül a kulturális örökségük gondozásáig terjednek. (Lalić, Francuz 2016. p. 161. idézi Bicaj *et al.*, 2015) Az előbb felsoroltak közül ki kell emelni az oktatásban a hátrányos megkülönböztetés mellett megjelenő szegregációt is. Ennek bizonyítéka, hogy például Mostarban a roma gyerekeket a speciális figyelmet igénylő

gyerekekkel együtt úgynevezett „kísérő tagozatba” járatták. (Human Rights Watch, 2012) Ennek hátterében egyrészt a roma családok hátrányos anyagi helyzete áll – ami összefüggésben van az esetükben jellemző magas munkanélküliségi mutatókkal –, másrészt pedig az is ok lehet véleményem szerint, hogy az iskolák azért nem veszik fel a roma származású gyerekeket, mert nem kívánják tovább bonyolítani az így is megosztott oktatási rendszert a roma diákok elhelyezésével. A romák biztonságát tekintve fontos tényező, hogy a rendvédelmi szerveknél rendkívül alulreprezentált az „egyéb” kategóriába tartozó tisztek száma, pláne a romáké. Ebből következik az általános bizalmatlanság a rendőrség felé, és erre ráerősít a másik oldalról a gyakori verbális és fizikai bántalmazás is. (Lalić, Francuz, 2016. pp. 166–167.)

Ami az antiszemitizmust illeti, személyek elleni támadásokra gyakorlatilag nincs példa, viszont rongálásokra időről időre annál inkább. Ez utóbbiak kimerülnek offenzív zászlók, transzparenszek vagy falfirkák, graffitik alkalmazásában. Jakob Finci boszniai zsidó közösségi vezető szerint az országban Nyugat-Európához, az USA-hoz vagy Kanadához képest sokkal kevesebb atrocitás éri a zsidó közösséget.³³ (Lalić, Francuz, 2016. pp. 169–170.)

A fentebb leírtakból látszik, hogy Bosznia-Hercegovina társadalmi etnikailag milyen megosztott és a nemzetiségek, vagy éppen az államalkotó nemzet tagjai a többségében általuk lakott entitáson kívül milyen korlátokba ütközhetnek. Az állampolgárság kérdésében azonban az állam nem tesz különbséget, minden polgár bosznia-hercegovinai állampolgár, egységes útlevelel. Amennyiben valaki meg akarja szerezni a bosznia-hercegovinai állampolgárságot, annak igazolnia kell, hogy a családja az országból származik vagy a személy maga ott született. Ezen kívül meg lehet szerezni az állampolgárságot honosítással,³⁴ örökbefogadással vagy nemzetközi megállapodással is. A kettős állampolgárság Bosznia-Hercegovinában korlátozott, az előbbi eseteken kívül csak úgy szerezhető meg a boszniai állampolgárság egy már meglévő állampolgárság mellé, amennyiben Bosznia-Hercegovina és a származási ország között közös megegyezés van érvényben. Eddig ilyen bilaterális szerződést Szerbiával, Horvátországgal és Svédországgal kötött Bosznia. (CCLEX, é.n.) A Föderációban élő horvátok ezt kihasználva előszeretettel folyamodnak horvát állampolgárságért annak érdekében, hogy Zágrábba mehessenek tanulni vagy munkát vállalni, hiszen a már uniós országban jobbak az oktatási lehetőségek, illetve a fizetések is magasabbak. Bár a szerződés Svédországgal elsőre furcsa

³³ A zsidó közösség száma Bosznia-Hercegovinában elenyésző, ma hozzávetőlegesen 500 fő. (European Jewish Congress, é.n.)

³⁴ Honosításnál többek között feltétel, hogy a boszniai állampolgárságért folyamodó személy 18 év feletti legyen, legalább nyolc éve rendelkezzen az országban állandó lakhellyel és beszélje Bosznia-Hercegovina valamelyik hivatalos nyelvét, továbbá ne jelentsen nemzetbiztonsági kockázatot. (CCLEX, é.n.)

lehet, ennek háttérében az áll, hogy még az 1990-es években a háború elől érkeztek oda boszniai menekültek, és a kettős állampolgárság révén az azóta felnövő generációknak lehetősége van a visszatérésre.

2.7. Összegzés

Bosznia-Hercegovina politikai átalakulása (*political transformation*) a Bertelsmann Transformation Index 1-től 10-ig terjedő skáláján 5,75-öt ért el, a 137 vizsgált ország közül pedig a 68. helyen áll a legfrissebb rendelkezésre álló adatok szerint. Az évtized közepét (2015-2016) rövid ideig fennálló kormányzati stabilitás és szerény reformok jellemezték, azonban 2017-től a politikai, és a társadalmi-gazdasági reformok leállása, valamint politikai instabilitás jellemezte az állam működését. Az Európai Unió 2015-től 2018-ig terjedő reformprogramot szorgalmazott, amellyel államot a csatlakozáshoz szükséges folyamatok újbóli beindításának ígéretével próbálták ösztönözni. A bosznia-hercegovinai hatóságok elkezdék a fejlesztést, ám az Unió a kezdeti haladást észlelve engedett a politikai nyomásból, ez pedig a folyamatok leállításához vezetett. A patronázsrendszert aláásni hivatott struktúraváltás tehát kudarcot vallott, és az uralkodó politikai elit csak még jobban bebetonozta hatalmát. A politikai elitek 2011 óta fokozatosan próbálták aláásni az igazságszolgáltatási szervek függetlenségét, továbbá a bizonyos mértékű függetlenséget biztosító reformokat is igyekeztek lassítani. A jelentés szerint leginkább a *Republika Srpska* hatóságai kérdőjelezik meg az állami szintű szervek hatáskörét és tekintélyét. A szerb országrészben 2012 óta érvényben van egy olyan bíróságokról szóló törvény, amely a szövetségi szintű Legfelsőbb Bírói és Ügyészi Tanács (HJPC) joghatóságát nem ismeri el. Az Európai Unió Bosznia-Hercegovinával folytatott strukturális párbeszéd programja során a szerb entitás politikai elitje az állami bíróság országos szintű joghatóságának megszüntetését akarta elérni. 2015-ben a *Republika Srpska* igazságügyi minisztériuma olyan állami szintű törvényjavaslattal állt elő, amely elfogadása esetén Bosznia-Hercegovina állami szintű bírói testület híján nem tudna eljárni az állam függetlensége, szuverenitása vagy területi integritása ellen irányuló támadások ügyében. (Bertelsmann Stiftung, 2020a)

A politikai jogokat tekintve a Freedom House *Freedom in the World* jelentései alapján Bosznia-Hercegovina 2010-ben 4 pontot ért el, ami 2012-ben rövid időre javulni tudott (mindössze 1 ponttal). Ezt követően azonban – 2013-tól egészen a mai napig – fokozatosan romlott az állam teljesítménye, ezt az is bizonyítja, hogy a 2013-as 24 pontos érték 2019-re 19-re csökkent, és valószínű, hogy a következő években is ez a tendencia fog folytatódni. A polgári szabadságjogok mutatói, ha nem is jelentősen, de jobbak voltak a politikai jogokénál, azonban

itt is megfigyelhető 2013-tól az indexek romlása (a 60 pontból elérhető 37-ről 2019-re 34-re csökkent az érték).

A Freedom House *Freedom in the World* jelentéseiben a 2016-os jelentéstől kezdődően használt aggregált globális szabadságérték (*Global Freedom Score*) a 2010-es évek közepéig nem változott (a régi számok új rendszerben történő értelmezése alapján 57 volt). 2015-től azonban az érték fokozatosan romlani kezdett, így a 100-ból elérhető 53 pontjával Bosznia-Hercegovina a mai napig a részben szabad (*partly free*) kategóriába tartozik. Az úgynevezett „demokráciapontokat” (*democracy score*) tekintve Bosznia-Hercegovinának az évtized kezdetén kapott 4,32-es indexe a legfrissebb adatok szerint 3,32-re romlott. A 2015-ös jelentésben újfajta fokmérőként bevezetett „demokráciaszázalék” (*democracy percentage*) természetesen követte a demokráciapontok által mutatott tendenciát, így a 2014-ben 41,67%-os demokráciaérték a 2020-as jelentésben már csak 38,69%. Bosznia-Hercegovina e mutatók alapján az úgynevezett „átmeneti kormányzás” vagy „hibrid rezsim” (*Transitional Government or Hybrid Regime*) országcategóriába tagozódott. (Freedom House – Nations in Transit, é.n.) Ezeket összegezve kijelenthetjük, hogy Bosznia-Hercegovina nem, hogy megtartani nem tudta alapjába véve is rossz pontértékeit, hanem helyzete fokozatosan romlott, és a tendenciát elnézve – hacsak valami jelentős változás nem következik be –, akkor a jövőben is romlani fog az ország demokráciamutatója, ami csak messzebb sodorja az államot az Európai Uniótól.

3. Koszovó

3.1. Történeti áttekintés és a jelenlegi integrációs szint

Koszovó, a legfiatalabb nyugat-balkáni állam 2008. február 17-én egyoldalúan deklarálta függetlenségét Szerbiától. Az Európai Unió – csakúgy, mint korábban Bosznia-Hercegovina esetében – igyekezett segítséget nyújtani az újonnan megalakult koszovói államnak az EULEX (*EU Rule of Law Mission in Kosovo*) keretében, mely az Unió legnagyobb civil válságkezelő missziójának mondható.³⁵ Az EULEX az ENSZ által működtetett *United Nations Mission in Kosovo* (UNMIK)³⁶ misszióval szemben korlátozott végrehajtó hatáskörökkel rendelkezett, és inkább megfigyelői, valamint tanácsadói feladatokat látott el.

Az Európai Bizottság 2012-ben elindította a vízumliberalizációs párbeszédet Koszovóval, és bár 2018-ban a Bizottság megerősítette, hogy Koszovó teljesítette az összes kritériumot, a vízumkönnyítési folyamat megakadt az EP és a Tanács jóváhagyásának hiányában. Így tehát Európában egyetlenként a koszovói állampolgárok továbbra sem utazhatnak vízummentesen az Európai Unióba. (Európai Bizottság, é.n.)

Az EU ezen felül 2012-től aktívan próbálta elősegíteni Koszovó európaizációs folyamatát, melynek legfőbb kulcsa az ország Szerbiával való kapcsolata. Az Unió nyomására kezdeményezett magas szintű tárgyalások során olyan kérdésekről állapodtak meg, mint az egyetemi diplomák elismerése, a külképviseletek nyitása, vagy a kereskedelmi és vámügyek szabályozása. A Belgrád–Pristina párbeszéd eredményeként 2013-ban megszületett a brüsszeli megállapodás, amely mérföldkőnek tekinthető a szerb–koszovói kapcsolatokban. (Reményi, 2019a. p. 246.) A megállapodás értelmében többek között az észak-koszovói szerb közösség helyi önkormányzattal rendelkezhet, és a rendőrség összetételének az adott hely etnikai struktúráját kell tükröznie. Ezen felül Észak-Koszovó továbbra is a koszovói kormány ellenőrzése alatt áll, és Szerbia továbbra is finanszírozza a helyi biztonsági, igazságügyi, egészségügyi, valamint oktatási intézményeket. (Barlovac, 2013)

³⁵ Az EULEX elsősorban a koszovói hatóságok segítésére jött létre a fenntartható és elszámoltatható jogállami intézmények megteremtése céljából. Az EULEX részt vesz például az igazságszolgáltatást, a vámügyeket és a rendőrséget érintő reformfolyamatokban, igyekszik ezen területeket a politikai befolyástól függetleníteni, valamint az intézmények európai normáknak megfelelő működését elősegíteni. (EULEX, é.n.)

³⁶ Az UNMIK azzal a céllal jött létre, hogy hozzájáruljon a békés és normális élet feltételeinek biztosításához Koszovóban és elősegítse a regionális stabilitást a Nyugat-Balkánon. Az UNMIK az ENSZ BT 1244-es határozata alapján Koszovó nemzetközi igazgatásáért felelt egyfajta keretmechanizmusként, melyben több nemzetközi szervezet (ENSZ, EU, EBESZ) osztotta meg egymás között a nemzetközi adminisztráció feladatait. A misszió keretében létrehozták az úgynevezett különleges képviselő posztját is, ő biztosítja az együttműködést többek között az EBESZ-szel és az EULEX vezetőjével. (UNMIK, é.n.)

Koszovó 2015-ben írta alá az SAA-szerződést, majd 2016 áprilisában az hatályba is lépett. Az ország az integrációs folyamatban Bosznia-Hercegovinához hasonlóan potenciális tagjelölt státuszban van, azonban a sikeres politikai és gazdasági felzárkózás mellett a másik sereghajtóhoz képest egy óriási kihívással, független államiságának nemzetközi közösség általi elfogadtatásával is meg kell küzdenie. Státuszának rendezetlensége és a folyamatos orosz, illetve kínai biztonsági tanácsi vétók miatt Koszovó a mai napig nem vált az ENSZ tagjává, az Európai Unió pedig hivatalosan tudomásul vette a koszovói állam létezését, azonban egységes álláspontot nem alakított ki a kérdéssel kapcsolatban.³⁷ Az uniós tagállamok többsége elismeri Koszovó államiságát, olyan országok azonban nem, melyek területén jelentős kisebbség él és tartanak az esetleges szecessziós törekvésektől vagy feszültségektől terhes a többségi és a kisebbségi társadalom viszonya. Ezek az államok: Ciprus, Görögország, Románia, Spanyolország, és Szlovákia. A kérdésben Koszovó külpolitikai eszközökkel próbál változtatni megítélésén, ennek az utóbbi időben sikeres példája a diplomáciai kapcsolat történelmi jelentőségűnek tekinthető létesítése Izraellel, ugyanis Jeruzsálem fővárosként történő elismeréséért és az ott létesítendő koszovói nagykövetségért cserébe Izrael elismerte Koszovó államiságát. Ezt a szerb kormányzat természetesen nem fogadta örömmel, de az egyébként Koszovó szövetségeseként feltűnő Törökország is ellenezte, mivel sérti annak közel-keleti érdekeit. (Al Jazeera, 2021)

A 2021-es februári parlamenti választások eredményei az Európai Unióval való kapcsolatokra és Koszovó euroatlanti integrációs folyamatára nézve nem feltétlenül lesznek pozitív hatással, hiszen a győzelmet arató albán nacionalista Önrendelkezés (*Vetëvendosje*) vezetője, Albin Kurti nyíltan állást foglalt amellett, hogy Koszovónak egyesülnie kellene Albániával. A politikus továbbá célként tűzte ki az uniós tagjelölti státuszra való pályázást, azonban ehhez a Belgrád–Pristina párbeszédben kellene előrelépni, Kurti azonban meglehetősen keményen lép fel Szerbiával szemben (Koszovó elismerése mellett bocsánatkérést és jóvátételt is elvár). (Crowcroft, 2021)

3.2. A demokratikus intézmények működése és kihívásai

A függetlenség kikiáltásának évében, 2008 júniusában lépett hatályba a jelenlegi koszovói alkotmány, amely az ENSZ BT 1244. számú határozatán és az Ahtisaari-terven (*Comprehensive Proposal For the Kosovo Status Settlement*) alapszik. Utóbbi különösen

³⁷ Az Európai Unió álláspontja az 1244/1999 ENSZ BT-határozattal és a Nemzetközi Bíróságnak a koszovói függetlenségi nyilatkozatról szóló véleményével áll összhangban.

jelentős, hiszen amennyiben az alkotmány vagy egy alsóbb szintű jogszabály és a terv között kollízió keletkezik, akkor az Ahtisaari-tervet kell mérvadónak tekinteni. Ami az ENSZ BT 1244. számú határozatát illeti, az UNMIK erre hivatkozva hozta létre a nemzetközi igazgatáshoz szükséges intézményrendszert, amelyre a mai koszovói politikai rendszer épült. (Reményi, 2019b. pp. 144–145.)

Koszovóban az államfőt nem közvetlenül választják, hanem a parlament szavaz a köztársasági elnök személyéről, akinek mandátuma öt évre szól és egyszer megújítható. A klasszikusnak mondható elnöki jogkörökön túl – mint például a választások kiírása és a bírák kinevezési joga, és a hadsereg főparancsnoki címe mellett – a koszovói elnök olyan befolyásos jogkörökkel is rendelkezik, mint például a külpolitika meghatározása, továbbá jogában áll jogszabályokat és alkotmánykiegészítéseket is javasolni. (Koszovó alkotmánya, 2008) A szakértők szerint az elnöki hatalmat tekintve a koszovói politikai rendszer közelebb állhat a félelnökihez, mint az elnökihez, azonban mivel a köztársasági elnököt nem közvetlenül választják, a legitimációja gyengébb, és valójában mégsem feleltethető meg tisztán egyik rendszertípusnak sem. Bár esetenként felmerül az igény, hogy az elnök hatalmának és legitimációjának növelése végett elmozdulás történjen a közvetlen elnökválasztás irányába, azonban e tekintetben a mai napig nem történt változás. (Reményi, 2019b. pp. 145–146.)

A koszovói pártok kategorizálását tekintve hasonlóságokat fedezhetünk fel a bosznia-hercegovinai csoportosítási gyakorlattal, hiszen a politikai pártok döntő többsége itt is nacionalista ideológia mentén szerveződik. Ki kell azonban emelni azt a különbséget, hogy míg Koszovóban az albánok három jelentős nacionalista pártot alapítottak, a szerbeknek csak egy jelentősebb, politikai érdekérvényesítésre alkalmas pártjuk van,³⁸ a többi etnikum pedig nem tud felvonultatni a saját nemzeti érdekeik érvényesítéséért ténykedő politikai csoportosulást. Természetesen Koszovóban is vannak úgynevezett civil pártok, azonban ezek népszerűsége elenyésző.³⁹

A Balkan Barometer felmérései alapján a koszovóiak viszonyulnak a legpozitívabban Európai Unióhoz és a tagsághoz a Nyugat-Balkán államainak társadalmi közül. Az „Ön szerint

³⁸ Igaz, etnikai arányaikban is jelentős különbség mutatkozik, amennyiben az albánok jóval 90% feletti többségben vannak a társadalomban Koszovóban.

³⁹ Az albán nacionalizmust képviselő pártok közül a legfontosabbak a Koszovói Demokratikus Párt (*Partia Demokratike e Kosovës* – PDK), a Szövetség Koszovó Jövőjéért (*Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës* – AAK), és a legnépszerűbb az Önrendelkezés (*Vetëvendosje*), a szerb érdekeket képviselő párt pedig a Szerb Lista (*Srpska Lista, Lista Serbe*). Az elsősorban politikai ideológia mentén szerveződő párttípusra példa az Új Koszovói Szövetség (*Aleanca Kosova e Re* – AKR), és a Koszovói Demokratikus Liga (*Lidhja Demokratike e Kosovës* – LDK). (Europeanforum, é.n.)

az EU-tagság jó lenne; rossz lenne; vagy nem lenne sem jó, sem rossz?” kérdésre a nyugat-balkáni országokban adott válaszok esetében a támogatók 42%-os átlagát messze felülmúlja Koszovó, hiszen állampolgárai 90%-ban értettek egyet abban, hogy államukra nézve jó lenne az Európai Unió tagjának lenni. A csatlakozás időpontjával kapcsolatban azonban megosztottabb a társadalom, hiszen az „Ön szerint mikor következik be az EU-csatlakozás?” kérdésre a megkérdezettek 37%-a rendkívül optimistán – és a realitásoknak teljesen ellentmondóan – 2020-ra tette a csatlakozás várható időpontját. A felmérésben résztvevők 25%-a 2025-re, 15%-a pedig 2030-ra tette a lehetséges csatlakozási időpontot (összesen 77% tehát bízik a csatlakozásban). Ezzel szemben a válaszadók csupán 6%-a válaszolta azt, hogy Koszovó sohasem fog az Európai Unióhoz csatlakozni. A koszovói eredményekhez képest ebben az esetben is érezhető a többi térségbeli állam körében fokozódó reményvesztettség (Albánián kívül), hiszen a régió államainak polgárai átlagban 28%-ban gondolják úgy, hogy országuk sosem lesz uniós tag. (Balkan Barometer, 2017) E két felmérés alapján megállapítható tehát, hogy a Nyugat-Balkán államai közül a koszovói állampolgárok állnak a legpozitívabban az Unióhoz és ők várják a leginkább a csatlakozást, melynek háttérében a belpolitikai problémákra való megoldás reménye állhat.

A koszovói állampolgárok bizalma a kormányzatban 2019-ben a Gallup Intézet *Government at a Glance* statisztikái alapján 31% volt. Bár a függetlenség kikiáltása előtti év adataihoz képest (38%) szignifikánsan csökkent a megkérdezettek bizalma, az megállapítható, hogy Bosznia-Hercegovinához képest (25%) a koszovói emberek jobban bíznak a politikai vezetésben, bár az uniós tagországok átlagától (44%) ők is elmaradnak.⁴⁰

A koszovói társadalom különböző politikai természetű kérdésekhez való hozzáállásának bemutatását követően a demokrácia helyzetének elemzését – a Bosznia-Hercegovinával foglalkozó fejezetben alkalmazottakkal összhangban – többek között a Freedom House *Nations in Transit* jelentései⁴¹ segítségével kívánom bemutatni. A kutatás során az elmúlt évtized kiadványai olyan politikaterületeket vizsgáltak, mint a független média (*independent media*), a szövetségi szintű demokratikus kormányzás (*national democratic*

⁴⁰ Az adatok a Gallup World Poll (GWP) felmérésből származnak, és azoknak arányára vonatkoznak, akik a következő kérdésre: „Bízik-e a nemzeti kormányban?”, igennel válaszoltak.

⁴¹ Az éves jelentések értékelései 1-től 7-ig terjedő skálán mozognak, melyben az 1-es érték a demokratikus haladás legmagasabb szintjét, a 7-es pedig a legalacsonyabbat jelöli. Az úgynevezett demokrácia-pontszám (*Democracy Score*) mindig az adott évben az egyes kategóriákban elért pontszámok átlagát adja. Rendkívül fontos hangsúlyozni, hogy az adatok értelmezése a 2015. évi jelentéssel megváltozik, hiszen akkortól kezdve a skálán az 1-es érték a demokratikus haladás legalacsonyabb szintjét jelöli, míg a 7-es a legmagasabbat. Továbbá a 2020-as évben bevezetésre került egy új mutató, az ún. demokráciaszázalék (*Democracy Percentage*), mely a demokráciapontokat átkonvertálja egy 0-tól 100-ig terjedő skálára, ahol a 0 a legkevésbé demokratikus, a 100 pedig a leginkább demokratikus értéket jelzi százalékban. (Freedom House, é.n.)

governance), a helyi szintű demokratikus kormányzás (*local democratic governance*), és a korrupció (*corruption*). Emellett a Freedom House *Freedom in the World*⁴² jelentéseire is támaszkodom, amelyekben Koszovóban a politikai jogok (*Political Rights*) és a polgári szabadságjogok (*Civil Liberties*) érvényesülését vizsgálták. Mindkét kategória több alkategóriára oszlik, azonban a dolgozat terjedelmi korlátainak tudatában a politikai jogok csoportból a közigazgatás működését és annak átláthatóságát vizsgálom, míg a polgári szabadságjogok közül a média szabadságának helyzetét és a jogállamiságot fogom elemezni.

3.3. A média helyzete Koszovóban

Koszovóban a szabad véleménynyilvánítás és a sajtószabadság az alkotmány 40. cikke által védett, kivéve az olyan eseteket, mint a gyűlöletbeszéd, vagy olyan anyagok megjelentetése, mely az állam területén élő nemzetiségek között konfliktust eredményezhet. (Koszovó alkotmánya, 2008) A gyakorlatban a média szabadságát korlátozza az újságírók fenyegetettségérzete, ugyanis Koszovóban is gyakori a médiaszektorban dolgozók zaklatása; ráadásul a nemzeti kisebbségekhez tartozó újságírók esetében ez a veszély sokszor fokozottabban jelenik meg. (Freedom House – Freedom in the World, é.n.) A koszovói állami rádió és televízió (RTK) amellett, hogy pénzügyi problémákkal küzd, közvetlenül az államtól kapja a pénzt az üzemeltetésre, amelynek következtében az éppen hatalmon lévő politikai elit erősen befolyásolhatja a médium működését. A magánkézben levő média esetében is hasonló a helyzet, hiszen az instabil anyagi háttér miatt ezek a csatornák, sajtóorgánumok erősen függenek a tulajdonosuktól, és működésük során mindenképp figyelembe kell venniük azok politikai-gazdasági érdekeit. komoly probléma volt, hogy a kormánymédia szelektív reklámozási gyakorlatával befolyásolta az országban működő újságokat,⁴³ azonban ennek véget tudott vetni egy erre vonatkozó törvénymódosítás. Ezen felül a parlament 2014-ben elfogadott egy törvényt az újságírói források (informátorok) védelméről is, ami valamelyest gátat szabott a médiaszektorban gyakori fenyegetéseknek. (Bertelsmann Stiftung, 2020a) A *Freedom in the World* jelentések többször is kiemelik, hogy a nemzetközi tisztviselők több ízben korlátozták a

⁴² A 2010-es évek elején a jelentések értékelési rendszerében a szabadságindex, a politikai jogok és a polgári szabadságjogok szerepeltek 1-től 7-ig terjedő skálán, ahol az 1-es a legjobb, míg a 7-es a legrosszabb értékelést jelentette. A 2014-es jelentéssel kezdődően a vizsgált állam 100 pontot tud összesen elérni, mely a politikai jogok és a polgári szabadságjogok kategóriájában kapott pontokból adódik össze. Előbbiekért maximum 40 pont jár, az utóbbiak esetében pedig legfeljebb 60 pontot lehet szerezni.

⁴³ A szelektív reklámozás gyakorlata abban nyilvánult meg elsősorban, hogy a kormányzathoz közel álló médiumok jelentős anyagi forrásokat kaptak, ezáltal a reklámfelületeken túlnyomó többségében a kormánymédia hirdetéseai jelenhettek meg, elnyomva a kisebb médiumokat. Ez a jelenség a különböző szabályozások és az internet előtérbe kerülésének hatására csökkent.

média szabadságát az elmúlt évtizedben. Arról azonban nem szólnak a jelentések, hogy a kormányzat cenzúrázná vagy monitorizálná az internetes médiatartalmakat. (Freedom House – Freedom in the World, é.n.)

A nemzetközi tisztviselőkkel kapcsolatos visszaélések példaként említhető egy 2014-es eset, amikor a *Koha Ditore* koszovói lap oknyomozói újságírója, Vehbi Kajtazi azt állította, hogy az EULEX-misszió tagjai büntetőeljárás indításával fenyegették meg, amiért jelentésében a misszió vezető tisztségviselőit korrupcióval gyanúsította. A publikálás előtt Kajtazi felkereste az EULEX képviselőit, hogy a birtokában lévő információkat megerősítsék vagy cáfolják, azonban válaszként egy interjúra hívták, ott a szóban forgó dokumentumok átadására kérték, amit az újságíró jogszerűen elutasított. A fenyegetések ezután kezdődtek meg, és az egész ügy többek szerint is ártott az EULEX hitelességének, mivel az oknyomozó újságíróra kifejtett nyomás ellentétesnek bizonyul az Európai Unió információszabadsággal kapcsolatos valamennyi alapelvével. Az EULEX a vádakát tagadta, valamint hangsúlyozta elkötelezettségét a sajtószabadság mellett, továbbá nem indított eljárást az újságíró ellen. (Reporters Without Borders, 2014b)

A sajtószabadság érvényesülése kapcsán ki kell emelnünk egy másik típusú fenyegetést, amely sokkal súlyosabb, ez pedig az iszlám radikálisok jelentette veszély az újságírókra nézve. A Reporters Without Borders a koszovói belügyminisztériumot 2014-ben arra kérte, hogy helyezze védelem alá Visar Duriqi politikai iszlámra szakosodott újságírót. Duriqi a munkája során több alkalommal is felhívta a figyelmet a Koszovóban működő szélsőséges csoportok létezésére, emiatt többször halálos fenyegetésekkel kellett szembenéznie. A Muszlim Ifjúsági Fórum (*Muslim Youth Forum – MYF*) internetes honlapjára feltöltött közleményében hitehagyással vádolta Duriqit, miután az újságíró több írásában bemutatta, hogy miképp toboroznak fiatalokat Koszovóból a szíriai dzsihádcsoportok részére. A MYF közleménye a koszovói radikális muszlimok körében nagy gyűlölethullámot indított el és halálos fenyegetések sorát zúdították az újságíróra, mivel a Korán radikális értelmezése szerint a hitehagyás halállal büntetendő. (Reporters Without Borders, 2014c)

A Freedom House *Nations in Transit* jelentései alapján a média helyzete Koszovóban az évtized első felében egy osztályzattal rosszabb volt, mint Bosznia-Hercegovinában, hiszen 5,75-ös értékelést kapott, azonban 2014-től – miután a metodológia megváltozott, és a korábbiakkal ellentétben a magasabb érték jelenti a jobb értékelést – a pontszámok 2,50-ről fokozatosan javulni kezdtek, és a legfrissebb, 2020-as jelentésben már elérte a 3,25-ös értéket, és így jelen állás szerint Bosznia-Hercegovinával azonos a pontszáma a médiapontszámok

tekintetében. (Freedom House – Nations in Transit, é.n.) Kiemelendő, hogy Koszovó médiaszektorban mutatott fejlődése dinamikusabb, hiszen eleve rosszabb helyzetből indult és be tudta érni Bosznia-Hercegovinát, amely az évtized második felében egyáltalán nem mutatott fejlődést ebben a tekintetben.

3.4. Közigazgatás, kormányzás és jogállamiság Koszovóban

Koszovóra is gyakran használják a „foglyul ejtett állam” (*state capture*) kifejezést, mely egyes szakértők szerint részben az 1999-től kezdődő nemzetközi jelenléttel magyarázható, hiszen azzal, hogy az entitást nemzetközi igazgatás irányítása alá helyezték, olyan feltételek jöttek létre, melyek elősegítették a külföldi segélyekkel való visszaéléseket, hozzájárultak a nemzetközi és helyi szinten is jelentkező korrupcióhoz és a kétes privatizációhoz, valamint olyan rossz gyakorlatok kialakulásához, mint a helyi politikusok elszámoltathatóságának ellehetetlenítése. Mindezen tényezők együttes jelenléte miatt jellemezhető Koszovó foglyul ejtett államként. (Transparency International 2020b, idézi Coelho, 2018) A *state capture* úgynevezett személyre szabott törvényekkel való biztosítására a nyugat-balkáni régióban Montenegró mellett Koszovóban van a legkevesebb példa, és az sem a törvényhozás legfelsőbb szintjén (tehát például nem törvénymódosítással), hanem alsóbb szinteken, például adminisztrációs utasítások segítségével teremtenek kivételeket. (Transparency International, 2020b. p. 16.)

A Freedom House *Nations in Transit* kutatásai alapján a demokratikus kormányzási indexek Koszovóban az évtized első felében 5,75-ös értéken állandósultak, és a 2015-től érvénybe lépő új osztályozási rendszerben is csak nagyon csekély mértékben tudott javulni az érték. Az új, 2,50-es pontszám, bár Bosznia-Hercegovina értékeléséhez képest jobb, de nem helyezi Koszovót a nyugat-balkáni térség élvonalába a demokratikus kormányzást illetően sem. A lassú fejlődést az is jelzi, hogy a pontszám sokáig stagnált, és csak a 2020-as jelentésben nőtt 2,75-re. A helyi kormányzásra vonatkozó koszovói index ezzel szemben valamivel ugyan jobbnak mondható, de tendenciaként ez esetben is ugyanaz a rendkívül lassú fejlődési folyamat rajzolódik ki (a helyi kormányzás értéke a régi rendszer szerint 4,75 ponton, az újban pedig 3,50 ponton állandósul a 2016-os javulást követően). (Freedom House – Nations in Transit, é.n.)

Koszovó politikai átalakulása (*political transformation*) a Bertelsmann Transformation Index 1-től 10-ig terjedő skáláján 6,55-öt ért el, a 137 vizsgált ország közül pedig a 49. helyen áll a legfrissebb rendelkezésre álló adatok szerint (19 hellyel előrébb, mint

Bosznia-Hercegovina). A brüsszeli megállapodás értelmében 2013 után a többségében szerbek lakta részeken a központi állami irányítást aláásó párhuzamos szerb igazgatási struktúrákat felszámolták, és az észak-koszovói területeken létrejött Szerb Önkormányzatok Szövetsége lehetőséget biztosított a szerb önkormányzásra a koszovói közigazgatási rendszeren belül. A demokratikusan megválasztott képviselők kormányzati hatalmát a koszovói szerbek és a radikális albán csoportok is aláássák. Utóbbiak, köztük a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (*Kosovo Liberation Army – KLA*) veterán szervezetei befolyásolják a politikai döntéshozatali folyamatokat, mivel szerintük az állam fejet hajt Szerbia és a nemzetközi közösség akaratának. A *Vetëvendosje* például tüntetéseket szervezett, amikor a feltételezett koszovói albán háborús bűnösöket ki akarták adni az ICTY-nek, továbbá követelte a 2013. évi brüsszeli megállapodás felülvizsgálatát is. (Bertelsmann Stiftung, 2020b)

Bár az EULEX megpróbált javítani a jogállamiság helyzetén, de a koszovói háborúban és az annak nyomán megerősödő klán- és veteránhálózatok útját állták annak, hogy a koszovói konfliktus során elkövetett bűnökért a tetteseket felelősségre vonják. A bírakat állítólag megvesztegették és sokakat megfélemlítettek, így a folyamat nem tudott sikeres lenni. A korrupció és a politikai nyomásgyakorlás továbbra is az igazságszolgáltatás függetlenségének útjában áll. A Bertelsmann Stiftung egy 2016-os közvélemény-kutatásra hivatkozva azt közli 2020-as jelentésében, hogy míg a koszovói állampolgároknak csak 12,3%-a tartotta függetlennek a bíróságokat, addig 61,2% úgy vélte, hogy a politikai kapcsolatokkal rendelkező személyeket kevésbé valószínű, hogy megbüntetik, 50,5%-uk pedig azt gondolta, hogy az igazságügyi tisztviselők érintettek a megvesztegetésekben (akár passzívan fogadva a kenőpénzt, akár aktívan követelve azt). A megkérdezettek csupán 36%-a észlelte az igazságszolgáltatással kapcsolatos legújabb reformok és intézkedések pozitív hatásait, míg 24,4% meg volt győződve arról, hogy nem történt javulás. (Bertelsmann Stiftung, 2020b)

A korrupció mellett a patronázsrendszer is meghatározó tulajdonsága a koszovói közigazgatásnak. A kormányon lévő politikai hatalom mindig nagyban támaszkodott a klientelista hálózatokra, melyeket úgy épített ki, hogy az adott pártot támogató személyek számára munkalehetőséget biztosított az állami szektorban, vagy részükre támogatásokat folyósított. Az elmúlt évtized kormányai nem fordítottak kellő figyelmet a társadalmi-gazdasági problémákra, így tudott egyre inkább népszerűvé válni a korrupció megfékezésével és a társadalmi jólét ígéretével kampányoló *Vetëvendosje*, és megnyerni a 2021-es választásokat. (Bertelsmann Stiftung, 2020b)

3.5. Korruptió és szervezett bűnözés

A korruptió jelenléte – ahogyan már említettük – az egész Nyugat-Balkánon meghatározó, nincs ez másképp Koszovóban sem. A Freedom House *Nations in Transit* jelentései alapján a korruptió elleni küzdelemmel a problémát csak nagyon kis mértékben sikerült kezelni az elmúlt tíz évben. Az évtized első két évében romlott a korruptióindex, majd 2013-tól kezdve 6,00 pontos értéken állandósult (amely az 1-től 7-ig terjedő skálán majdnem a legrosszabb régióbeli értékelés). A 2017-es jelentés már javulásról számol be, mely azonban rendkívül kis mértékű,⁴⁴ és annak tudható be, hogy jogszabályi reformokat vezettek be, nagy horderejű korruptió ügyeket göngyölítettek fel, valamint a társadalom körében a korruptió kapcsán nőtt a tájékozottság. Bosznia-Hercegovina 3,00-ás értékéhez képest tehát Koszovó a maga 2,25-ös pontjával rosszabbul teljesít a korruptió elleni küzdelemben a *Nations in Transit* jelentések alapján. (Freedom House – Nations in Transit, é.n.) A Transparency International legfrissebb adatai szerint Koszovónak 36-os a korruptióindexe, ami eggyel jobb, mint az évek óta hanyatló bosznia-hercegovinai érték, utóbbi jelenleg 35-tel a régió legrosszabbjának számít. (Transparency International, 2020a)

Koszovóban a korruptió kihívása mellett a hatóságoknak a szervezett bűnözés olyan formáival is szembe kell szállniuk, mint a drogkereskedelem vagy a prostitúció. A *Freedom in the World* több jelentése is kiemelte, hogy Koszovó a Közép-Ázsia és Nyugat-Európa közötti heroinkereskedelem útvonalának fő tranzitpontja. A szervezett bűnözésben részt vevő csoportok befolyással vannak az országban működő társadalmi-gazdasági, és a politikai folyamatokra egyaránt. Ami a prostitúciót illeti, Koszovó forrás- és célállomásként is szolgál, sőt az államban korábban jellemző nagyfokú nemzetközi jelenlét gazdag ügyfélkört biztosított a gyerekek és nők kereskedelméhez. A menekültválság begyűrűzésével a hangsúly aztán az embercsempészet felé tolódott el. (Freedom House – Freedom in the World, é.n.)

A koszovói korruptióellenes ügynökség nem bizonyul hatásosnak a koszovói politikai elit tagjait érintő korruptió kezelése kapcsán. Az, hogy a rendszer alapjaiban véve nem túl megbízható a visszaélések felfedését és a bűnösök felelősségre vonását illetően, mi sem mutatja jobban, mint hogy 2013-ban elítélték Nazmi Mustafit, a korruptióellenes akciócsoport egykori vezetőjét. Mustafi ugyanis az ügynökségnél végzett munkája során felajánlotta, hogy egy ügyben abbahagyja a banktisztviselők utáni nyomozást anyagi kompenzációért cserébe. Az egyébként Hashim Thaçi későbbi köztársasági elnök által kinevezett tisztviselő 30 000 eurónál

⁴⁴ A növekedés elhanyagolható, hiszen mindössze 0,25-tel javult az érték, így a Freedom House új számítási rendszere szerint Koszovó korruptióindexe 2,25.

is többet zsarolt ki barátai segítségével, miközben négy bank felszámolásával kapcsolatos ügyeit intézte. Az ügy felgöngyölítésében nagy szerepet játszott az EULEX misszió. (Çollaku, Zenelaj, 2013)

A néhány nagyobb sikeres korrupciós ügy megoldása ellenére Koszovóban a nemzetközi szervezetek hírneve meglehetősen megromlott, miután az EULEX-et magát is több ízben korrupciós vádakkal illették. 2014-ben egy EULEX-bírót vádoltak meg azzal, hogy kenőpénzt fogadott el egy gyilkossági ügy lezárásáért cserébe (később azonban a bírót az összes vád alól felmentették). Az Európai Unió 2015-től külső vizsgálatokat indított, és arra a következtetésre jutott, hogy az EULEX nem volt sikeres Koszovóban a korrupció elleni küzdelem intézményi alapjainak megteremtésében, ugyanis a missziónak egyszerűen nincs meg a képessége (és/vagy szándéka), hogy a Koszovóban politikai korrupcióban részt vevő politikai elit tagjainak felelősségre vonását előmozdítsa. A helyi korrupcióellenes szervezetek arról számoltak be, hogy az EULEX-misszió bírái a rangos pozíciót betöltő tisztviselőket azt követően sem ítélték el, miután szervezett bűnözés és korrupció vádjával letartóztatták őket. A *Koha Ditore* újság főszerkesztője e tények fényében jelentette ki, hogy „Koszovó európaizálása helyett Koszovó balkanizálta az EULEX-et”.⁴⁵ (Bertelsmann Stiftung, 2020b)

3.6. Állampolgársági, politikai és nemzetiségi jogok Koszovóban

Koszovó nemzetiségi problémáit két etnikai csoport ellentéte határozza meg leginkább: az ország nagy részén többségben lévő muszlim albánok és az ország északi területén élő ortodox szerbek. Az ország össznépessége 2020 júliusában 1 932 774 fő volt.⁴⁶ A legutóbbi hivatalos népszámlálást 2011-ben tartották, ekkor az albánok 94,5%-ot, a szerbek 1,6%-ot, a bosnyákok 1,7%-ot, a törökök 1,1%-ot, az askáliak 0,9%-ot, az egyiptomiak 0,7%-ot, a gorániak 0,6%-ot, a romák 0,5%-ot, a többi nemzetiség⁴⁷ pedig 0,2%-ot tett ki. (Potter, 2017. p. 45.) Koszovó államként való elfogadásának ellenzéseként a szerbek bojkottálták a cenzust, kivonva az ország északi részén található szerblakta településeket a felmérésből. Mi több, az akkortájt Szerbiában is esedékes népszámlálást Koszovót beszámítva akarták elvégezni. (Barlovac, 2011)

Az albánok és szerbek közötti antagonisztikus ellentét alapja Koszovó mint Szerbián kívüli független állam létezése. A szerbek számára ez elfogadhatatlan, ugyanis történelmi és

⁴⁵ *"Instead of Europeanizing Kosovo, Kosovo has balkanized EULEX."*

⁴⁶ A CIA becslései alapján.

⁴⁷ Kiemelendő, hogy a boszniai alkotmánnyal ellentétben a koszovói alaptörvény a nemzeti kisebbségeket „közösségeknek” nevezi, nem pedig „egyéb” jelzővel illeti őket. (Minority Rights Group, 2018) A horvátok is hivatalos nemzeti kisebbség Koszovóban, de számuk elenyésző.

kulturális hagyományaik okán ezer szállal kötődnek Koszovóhoz: Ószerbiaként hivatkoznak rá, hiszen e fontos központból indult a középkori szerb állam. Az albánok viszont már nem a történelemre, sokkal inkább az etnikai arányokra hivatkoznak, hiszen – amint láthattuk fentebb – a számok teljes mértékben nekik kedveznek. Az identitás kérdésével kapcsolatban az országban élő albánok körülbelül fele vallja magát koszovói albánnak, negyede koszovóinak, és körülbelül egyötöde albánnak, amint az egy 2011-es felmérésből kiderült. Mindazonáltal a régióban élő albánok egy része nem fogadja el a „koszovói” jelzőt, szerintük az albán mindenhol albán, mindegy, hogy Koszovóban vagy éppen Észak-Macedóniában él-e. (Potter, 2017. p. 36.) A koszovói szerbek identitása ezzel szemben sokkal határozottabb és „egyszerűbb”, hiszen nagy többségük nem koszovóiként tekint magára, hanem szerbként. Megint más kérdés, hogy a szerbiai nemzetibb érzelmű emberek körében nagy tisztelet övezi koszovói társaikat, akik büszkéek lehetnek, hiszen a szerb nemzet legjelentősebb történelmi területéről származnak. Amellett sem lehet elmentni, hogy a koszovói szerbek sokszor elárulva érzik magukat Szerbia által, hiszen az identitásukat jelentő párhuzamos intézmények 2013⁴⁸ óta egyre inkább veszítenek önállóságukból, és kezdenek beolvadni az albánok által irányított koszovói intézményi struktúrákba. (Fort, 2018. p. 510.)

Ami a többi nemzetiséget illeti, Koszovóban a romákat, az askálikat és az egyiptomiakat egy kategóriaként kezelik, melyre a RAE betűszóval utalnak. A romák jellemzően a szerb vagy a roma nyelv valamelyik nyelvjárását beszélik, legtöbbször ortodox keresztények, azonban vannak köztük iszlám hitűek is, számuk pedig a koszovói háború következtében látványosan lecsökkent. Noha egy képviseleti helyet kaptak a Koszovói Gyűlésben (a tulajdonképpeni parlamentben), politikailag és gazdaságilag is marginalizálva vannak. Előremutató ugyanakkor, hogy önkormányzati szinten a roma nyelv is hivatalos az alaptörvény értelmében. Az askálik elsősorban albánul beszélnek és iszlám vallásúak, azonban az 1990-es évekig nem különböztették meg magukat a romáktól. Jelentős diszkriminációnak vannak kitéve, és bár a Koszovói Gyűlésben egy hely fenn van tartva a képviseletüknek, az érdemi politikai döntésekből kizárják őket. Az egyiptomiak helyzete megegyezik az askálikével, hiszen ők is albánul beszélnek és iszlám vallásúak, és számukra is egy helyet biztosítanak a koszovói parlamentben. A különbséget az jelenti, hogy az egyiptomiak korábbi roma identitásuktól megválva egyiptomi ősökhöz visszanyúlva magukat külön csoportként identiflikálják. (Minority Rights Group, 2018)

⁴⁸ A brüsszeli megállapodás bemutatását lásd részletesebben a 3.1. fejezetben.

A bosnyák és a török kisebbségi közösségek hasonló problémákkal küzdenek: mindkettő esetében gyakori a kivándorlás a nehéz gazdasági körülmények miatt. Emellett az oktatásban nem állnak rendelkezésükre anyanyelvű könyvek, és számukra anyanyelvű oktatás sincs biztosítva általános iskolától egyetemi szintig, mint ahogy azt az alaptörvény magába foglalja. (Minority Rights Group, 2018) A törökök az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményének értelmében jogosultak arra, hogy nevük a személyi igazolványukban eredetiben, török betűk használatával szerepeljen,⁴⁹ azonban a helyi hatóságok ezt sokszor egyáltalán nem veszik figyelembe.

A 2008-ban elfogadott alkotmány Koszovót multietnikus társadalomként jellemzi, mely albánokból és „egyéb közösségekből” áll. Az alaptörvény amellett, hogy az albánon kívül a szerbet is hivatalos nyelvként kezeli, valamint önkormányzati szinten a roma, a török és a bosnyák nyelvek is hivatalosak, több kedvezményt is tesz a nemzetiségeknek. (Potter, 2017. p. 43.) A Koszovói Gyűlésben például 20 helyet biztosítanak a nemzetiségeknek: a koszovói szerbek 10 helyet; a RAE közösség tagjai 1–1 helyet kapnak (illetve plusz 1-et az a nemzetiség e hátról, amelyik a legnagyobb lélekszámú); a bosnyákok 3; a törökök 2, és végül a gorániak 1 helyre jogosultak.⁵⁰

Ami az oktatást illeti Koszovóban, az albán és a szerb tanintézmények egymás mellett működnek, két különálló rendszert alkotva. Az úgynevezett párhuzamos oktatási rendszer ezáltal lehetőséget biztosít az ország északi területén élő szerbeknek, hogy saját iskoláikba járathassák gyerekeiket, ezáltal is védekezve a teljes mértékű beolvadás ellen. (Božić, 2010. p. 282.) A pénzügyi támogatás mellett az anyaország, Szerbia a tantervekért is felelős, ezek az iskolák ugyanis a Szerb Oktatásügyi Minisztérium alá tartoznak. Mivel Koszovónak nincs meg a megfelelő pénzügyi kerete és politikai hajlandósága a kisebbségi jogok teljes körű garantálására, így a nemzetiségi oktatásban problémát jelent a már említett anyanyelvű tankönyvek biztosítása. Ennek fényében nem tesznek különösebb erőfeszítéseket, hogy a különálló szerb oktatási rendszert megszüntessék, mert az „fel tudja szívni” azon kisebb lélekszámú nemzetiségeket, akik szerbül tanulnának, például a goránikat. (Božić, 2010. p. 283.) A nem szerb nemzetiségűek az állam pénzügyi korlátai miatt tehát vagy szerb, vagy albán oktatásban részesülhetnek. Az iskolaválasztás elsősorban a földrajzi helyzet és természetesen a beszélt nyelv függvénye. A Koszovói Oktatásügyi Minisztérium kötelékében működő intézmények diákjai az alapfokú oktatást nyújtó iskolákban részesülnek anyanyelvi képzésben.

⁴⁹ Az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménye. 11. cikk 1. bekezdés.

⁵⁰ Koszovó alkotmánya, 2008, 64. cikk.

Ezért választják sok esetben a bosnyákok, a törökök, az albánul beszélő romák, az askálik és az egyiptomiak is ezt az opciót. A bosnyákok alapfokú tanulmányaik után gyakran választják a szerb rendszerben működő közép- és felsőoktatási intézményeket, mivel a nyelvük rendkívül hasonló a szerbhez, és mivel az anyanyelvi képzés felsőfokon már nem opció. (Božić, 2010. p. 284.) Az oktatási rendszer tehát megosztott. A közösségek számára a jogi keret tehát elvileg lehetővé teszi az anyanyelvi oktatást, azonban a politikai szintű megvalósítás hiánya, és a pénzügyi korlátok miatt nem tud az állam megfelelő mennyiségű és minőségű tanerőt és tankönyvet biztosítani a nemzetiségek számára. Mivel a kisebbségek anyaországi nem biztosítanak anyagi támogatást (kivéve Szerbiát) így nincs más lehetőségük, mint a megadott opciók közül választani.

Ami az állampolgársági kérdéseket illeti, Koszovó 2008-ban – függetlenségének kikiáltása után – azonnal hozzáfogott az állampolgársági törvények kodifikálásához és a kapcsolódó politika kialakításához. Még abban az évben elfogadta a Koszovói Gyűlés az állampolgársági törvényt, elkezdődött az útlevelek és személyi igazolványok kiadása, melynek során az ENSZ-közigazgatás alatt korábban létrehozott adminisztrációs rendszerre építkeztek. (Krasniqi, 2019. p. 303.) Mindezek mellett Koszovó a nemzetközi rendszerbe történő beágyazottságát növelve diplomáciai kapcsolatokat létesített és nemzetközi szervezetekhez is csatlakozott. (Krasniqi, 2019. p. 304.) Bosznia-Hercegovinával ellentétben Koszovónak meg kell küzdenie azzal, hogy az EU-tagállamok közül öt⁵¹ nem ismeri el államiságát, valamint az EU maga semlegesen tudomásul vette a 2008-as függetlenséget. A kettős vagy többes állampolgárság tekintetében Koszovó teljesen liberális.⁵² Amennyiben koszovói szülők gyermekeként születik az adott személy, vagy Koszovóban születik, de szülei nemzeti hovatartozása nem ismert – jár a koszovói állampolgárság. Honosítás esetén legalább öt évet Koszovóban kell tartózkodni, tíz hónapnál nem több távolmaradással. Ezen felül stabil anyagi helyzettel és valamelyik hivatalos nyelv alapfokú ismeretével kell rendelkeznie az állampolgárságért folyamodónak. Házasságkötéssel is meg lehet szerezni a koszovói állampolgárságot, illetve a diaszpórában élők is megkapják, amennyiben bizonyítják, hogy az országban születtek vagy szüleik koszovóiak voltak. (CCLEX, é.n.)

⁵¹ A Koszovót el nem ismerő öt állam: Ciprus, Görögország, Románia, Spanyolország, Szlovákia.

⁵² Koszovó állampolgársági törvénye, 2008 3. cikk.

3.7. Összegzés

A politikai jogokat illetően Koszovó a Freedom House *Freedom in the World* jelentései alapján 2010-ben 5-ös osztályzatot kapott, ez az évtized során előbb 2014-ben 4-re, majd az azt követő években tovább romlott. Az új számítási rendszer szerinti értékek nagyon minimálisan térnek el a régebbi értékektől, így látványos fejlődésre nem lehet következtetni a *Freedom in the World* jelentésekből. A pontszámok alapján Koszovó – Bosznia-Hercegovinához hasonlóan – a részben szabad (*partly free*) országok közé tartozik. A 2016-os jelentésben Koszovó úgynevezett aggregált indexe 52 volt; ez a szám később fokozatosan emelkedett, és a 2020-as jelentésben már 56-os értéket ért el. Ez ugyan a kategóriaváltáshoz (a szabad – *free* – csoportba történő átkerüléshez) nem volt elegendő, azonban a számok folyamatos javulása azt mutatja, hogy az állam fejlődése a demokrácia állapotát illetően Bosznia-Hercegovinával ellentétben felfelé ívelő,⁵³ ráadásul a koszovói értékek a legfrissebb adatok szerint is jobbak a bosznia-hercegovinai osztályzatokhoz képest (a polgári szabadságjogokat kivéve). (Freedom House – *Freedom in the World*, é.n.)

Koszovó demokráciapontjait (*democracy score*) tekintve félkonszolidált autoriter rendszernek (*Semi-Consolidated Authoritarian Regime*) számított egészen a 2018-as jelentésig, amikortól kezdve az „átmeneti kormányzás” vagy „hibrid rezsim” (*Transitional Government or Hybrid Regime*) országcategóriába került át, amelybe Bosznia-Hercegovina is tartozik jelenleg. Koszovó demokráciapontja a 2010-es 5,18-ról fokozatosan javult, így a 2020-as jelentésben már ez az index 3,18-as értéket mutat. A 2015-ös jelentésben először megjelenő „demokráciaszázalék” (*democracy percentage*) 30,95%-ról a 2020-as jelentés közzétételének idejére 36,31%-ra növekedett. (Freedom House – *Nations in Transit*, é.n.) Bár Koszovó demokráciaindexe alacsonyabb, mint Bosznia-Hercegovináé (utóbbié 38,69%), tisztán kirajzolódik azonban az eredményekből, hogy az évek során Koszovó dinamikusan halad előre a demokratizálódás útján.

⁵³ Ahogyan már említettük, Bosznia-Hercegovonia szabadságindexe a 2016-os jelentésben 57 volt, 2020-ra viszont 53-ra esett vissza.

Konklúzió

A dolgozat megírását követően – elemezve a különböző NGO-k jelentéseit és a témában megjelent szakirodalmat – arra jutottam, hogy nem lehet egyértelműen kijelenteni a két összehasonlított állam közül, hogy melyik áll előrébb az europaizációs folyamatban, ugyanis vannak bizonyos kérdések, amelyekben Bosznia-Hercegovina jobban teljesít, más szempontokat figyelembe véve viszont Koszovó bizonyul jobbnak. Előbbi például már 2016-ban beadta a tagsági kérelmet és állampolgárai vízummentesen utazhatnak az Európai Unióba (tehát ilyen szempontból közelebb áll az Európai Unióhoz), míg utóbbi legnagyobb gondja a mai napig az államiságának elismertetése, ráadásul Koszovó az egyetlen olyan nyugat-balkáni állam, melynek állampolgáraival szemben továbbra is fennáll az uniós vízumkötelezettség. Bosznia-Hercegovina azonban az etnikai paritás elvének alkalmazása miatt nem funkcionál megfelelően, míg Koszovóban alkotmányosan nincs hátráltatva az állam működése (így ilyen szempontból Koszovó integrációérettebbnek tekinthető). Fontos hangsúlyozni, hogy a különbségek a politikai aspektusokat illetően egyáltalán nem jelentősek – sok index esetében minimálisak az eltérések a két ország értékei között – így a kutatás során megismert egy évtizedes időtávban mutatkozó tendenciákra érdemes inkább figyelmet fordítani.

Közös pontnak tekinthető, hogy Bosznia-Hercegovina és Koszovó a potenciális tagjelölt országok csoportjába tartozik, ezzel a nyugat-balkáni országok közül az európai integrációs folyamatban mindketten sereghajtónak számítanak. Bár az europaizáció mértékét meglehetősen nehéz mérni, a különböző ezzel foglalkozó elemzések és jelentések alapján az a tendencia rajzolódik ki, hogy az elmúlt évtized során Bosznia-Hercegovina eredetileg is rossznak számító értékeléseit mára tovább rontotta, így az európai integráció során fontos politikai kritériumok teljesítése bőven várat magára. Koszovó ezzel ellentétben, bár 16 évvel később érte el államiságát, sokkal dinamikusabban tudott fejlődni – ez talán részben köszönhető az UNMIK, majd az EULEX munkájának – és mára beérte Bosznia-Hercegovinát. Végősoron tehát egyik állam sem büszkélkedhet magas fokú demokratizáltsággal, és mindkettő távol áll az EU-s csatlakozástól, de amennyiben Koszovó lelkesedése kitart az elkövetkezendő évtizedben (és valamilyen fordulat folytán megoldódik a Belgrád–Pristina konfliktus), akkor a jövőben sokkal jobb esélyekkel állhat az Európai Unió elé, mint Bosznia-Hercegovina.

Ami az európai uniós tagság kilátásait illeti, sem Bosznia-Hercegovina, sem pedig Koszovó nem tekinthet realitásként a csatlakozási folyamat megkezdésére a közeljövőben (pláne nem a csatlakozási kritériumok teljesítésére), amennyiben nem oldja meg a fennálló kihívásait. A két állam sok esetben azonos problémákkal küzd, mely mellel a nyugat-balkáni

régióban jellemzőek, mint például a kiterjedt korrupciós hálózatok megléte, az etnikai feszültségek továbbélése, vagy a médiafüggetlenség hiánya. Koszovó számára azonban – Bosznia-Hercegovinával ellentétben – óriási kihívást jelent státuszának bizonytalansága és államiságának elismertetése a nemzetközi közösség tagjaival, hiszen ennek hiányában egyelőre az ENSZ-nek sem tagja, az európai unió tagság pedig szintén elképzelhetetlennek tűnik.

Bosznia-Hercegovina esetében a legfőbb kihívásnak az 1995 óta fennálló alkotmány és az abban foglalt, az etnikai paritás elvére épülő alkotmányos rend és államszerkezet tekinthető, amelyet a vezető politikai erők kompromisszum(készség) hiányában nem tudnak egy saját alkotmánnyal felváltani, és amely gyakorlatilag ellehetetleníti az állam olajozott működését. Egyrészt az entitások lassítják a szövetségi szinten működő döntéshozást, másrészt a *Republika Srpska* a szövetségi állam létét veszélyezteti az időről-időre előtérbe kerülő szecessziós fenyegetéseivel. Az Európai Unió a saját belső és külső kihívásai mellett elsősorban a tagjelölt országokkal van elfoglalva (azok közül is Szerbiával és Montenegróval), ez pedig nem csak a dolgozatban vizsgált két állam politikai elitjére van hatással, hanem a bosznia-hercegovinai és koszovói társadalomra is.

Az elmúlt évtized politikai tendenciáit vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy amennyiben a jelenleg is működő rendszer továbbra is fennmarad, akkor valószínűleg az elkövetkezendő tíz év sem hoz majd a két állam életében olyan jelentős változást, mely előrébb vihetné az európai integrációs folyamatot. Ennek értelmében tehát Bosznia-Hercegovina politikai integrációérettségét mutató indexei tovább romolhatnak, és a már manapság is végletekig elkeseredett társadalom még inkább elveszítheti bizalmát az Európai Unióban. Koszovó esetében látható a közvélemény-kutatásokban részt vevő állampolgárok bizalma és lelkesedése az uniós csatlakozás iránt. A politikai rendszer is stabilizálódhat a 2021-es választásokon győztes *Vetëvendosje* kormányalakításának köszönhetően, azonban a szakértők előrejelzései szerint Albin Kurti kemény politikája negatív hatással lehet a szerb–koszovói albán kapcsolatokra és a Belgrád–Pristina párbeszéd alakulására is.

A témában érdemes lehet tovább vizsgálódni és megoldást keresni arra, hogy mi lehet a kulcsa Bosznia-Hercegovina és Koszovó felzárkóztatásának a többi nyugat-balkáni országhoz. Véleményem szerint az Európai Unió részéről még több elkötelezettség kell a kérdést illetően, továbbá a potenciális tagjelöltek számára is hozzáférést kell biztosítani azokhoz az anyagi forrásokhoz, melyekből legfőképp az oktatást tudnák korszerűsíteni. Az oktatás korszerűsítése mellett rendkívül fontos lenne a különböző etnikai törésvonalak megszüntetése, vagy legalább halványítása is. Bár ennek érdekében már működnek

kezdeményezések, több anyagi ráfordítással nagyobb sikereket lehetne elérni. A jövő generációiba való befektetés tehát kulcsfontosságú lehetne, mert így a jelenlegi politikai elit elméletben nem lenne képes folyton „újratermelni” az etnikai megosztottságot, hiszen a fejlett, európai standardoknak megfelelő oktatás más szellemiséget tudna szilárdan megalapozni Bosznia-Hercegovinában és Koszovóban egyaránt.

Felhasznált irodalom

Elsődleges források

Nemzetközi szervezetek, állami intézmények közleményei, sajtóanyagai

Agreement on the establishment of the Regional Youth Cooperation Office, 2016.
Forrás: <https://berlinprocess.info/wp-content/uploads/2017/12/Agreement-on-the-establishment-of-the-Regional-Youth-Cooperation-Office.pdf> letöltés: 2021.03.17.

A The Berlin Process Information and Resource Centre weboldala (é.n.): Berlin Process.
Forrás: <https://berlinprocess.info/about/> letöltés: 2021.02.18.

A Transparency International weboldala: Bosnia and Herzegovina country data 2020.
Forrás: <https://www.transparency.org/en/countries/bosnia-and-herzegovina>
letöltés: 2021.03.20.

Az EULEX weboldala. (é.n.) Forrás: <http://www.eulex-kosovo.eu/> letöltés: 2021.03.30.

Az Európai Bizottság weboldala (é.n.): European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations – Stabilisation and Association Process.
Forrás: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/sap_en letöltés: 2021.02.18.

Az UNMIK weboldala. (é.n.) Forrás: <https://unmik.unmissions.org/> letöltés: 2021.04.08.

Balkan Barometer (2017): Public Opinon Survey. Forrás: www.rcc.int/pubs/53/balkan-barometer-2017-public-opinion-survey letöltés: 2021.02.22.

Bertelsmann Stiftung (2020a): Bosnia and Herzegovina Country Report 2020.
Forrás: <https://www.bti-project.org/en/reports/country-report-BIH.html#pos0>
letöltés: 2020.03.31.

Bertelsmann Stiftung (2020b): Kosovo Country Report 2020. Forrás: <https://www.bti-project.org/en/reports/country-report-RKS.html#pos8> letöltés: 2020.03.31.

Bosznia-Hercegovina statisztikai hivatala (2013): Census 2013.
Forrás: <http://www.statistika.ba/?lang=en> letöltés: 2021.03.26.

Central Intelligence Agency (é.n.): Europe: Kosovo – The World Factbook.
Forrás: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/print_kv.html letöltés: 2020.12.10.

Daytoni megállapodás (1995): The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. 14/12/1995. Office of the High Representative.
Forrás: http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=380 letöltés: 2018.10.12.

Dual Citizenship Report (é.n.): CCLEX Bosnia-Herzegovina.
Forrás: <https://www.dualcitizenshipreport.org/dual-citizenship/bosnia-and-herzegovina/> letöltés: 2020.12.10.

Dual Citizenship Report (é.n.): CCLEX Kosovo.

Forrás: <https://www.dualcitizenshipreport.org/dual-citizenship/kosovo/>
letöltés: 2020.12.10.

Európa Tanács (1995): A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, 11. cikk 1. bekezdés. Forrás: <https://rm.coe.int/16800c10cf> letöltés: 2020.12.10.

Európai Bizottság (2018): Hiteles bővítési perspektíva a Nyugat-Balkánra vonatkozóan és fokozott Uniós szerepvállalás a Nyugat-Balkánnal kapcsolatban. Forrás: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf letöltés: 2021.02.15.

Európai Bizottság (2019): A Bizottság véleménye Bosznia és Hercegovina európai uniós tagsági kérelméről. Forrás: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-bosnia-and-herzegovina-opinion.pdf> letöltés: 2021.02.25.

Európai Bizottság weboldala (é.n.): Európai szomszédságpolitika és bővítési tárgyalások – Koszovó. Forrás: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/kosovo_en letöltés: 2021.03.12.

European Court of Human Rights (2020): Guide on Article 46 of the European Convention on Human Rights – I A/3. Forrás: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_46_ENG.pdf letöltés: 2020.12.10.

European Jewish Congress weboldala. (é.n.)
Forrás: <https://eurojewcong.org/communities/bosnia-herzegovina/>
letöltés: 2021.04.05.

European Parliament (2019): Question for written answer E-004474/2019 to the Commission: Implementation of the ECtHR judgment in the case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina. Forrás: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2019-004474_EN.html letöltés: 2020.12.11.

Europeanforum for Democracy and Solidarity weboldala (é.n.): Europeanforum – Bosznia-Hercegovina. Forrás: <https://www.europeanforum.net/countries/bosnia-herzegovina> letöltés: 2021.03.25.

Europeanforum for Democracy and Solidarity weboldala (é.n.): Europeanforum – Kosovo. Forrás: <https://www.europeanforum.net/countries/kosovo> letöltés: 2021.03.25.

Freedom House (2011): Freedom in the World 2011 – Bosnia and Herzegovina. Forrás: <https://www.refworld.org/docid/4df71fd0c.html> letöltés: 2021.03.20.

Freedom House (2012): Freedom in the World 2012 – Bosnia and Herzegovina. Forrás: <https://www.refworld.org/docid/5003e17bc.html> letöltés: 2021.03.20.

Freedom House (2013): Freedom in the World 2013 – Bosnia and Herzegovina. Forrás: <https://www.refworld.org/docid/5194a2fe18.html> letöltés: 2021.03.20.

Freedom House (2014): Freedom in the World 2014 – Bosnia and Herzegovina. Forrás: <https://www.refworld.org/docid/53b2b8ce1a.html> letöltés: 2021.03.20.

- Freedom House (2015): Freedom in the World 2015 – Bosnia and Herzegovina.
Forrás: <https://www.refworld.org/docid/55a6447e15.html> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2016): Freedom in the World 2016 – Bosnia and Herzegovina.
Forrás: <https://www.refworld.org/docid/57bc4f3815.html> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2017): Freedom in the World 2017 – Bosnia and Herzegovina.
Forrás: <https://www.refworld.org/docid/59831e9f26.html> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2018): Freedom in the World 2018 – Bosnia and Herzegovina.
Forrás: <https://www.refworld.org/docid/5b8d24c7a.html> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2019): Freedom in the World 2019 – Bosnia and Herzegovina.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2019> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2020): Freedom in the World 2020 – Bosnia and Herzegovina.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2020> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2021): Freedom in the World 2021 – Bosnia and Herzegovina.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2021> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2011): Freedom in the World 2011 – Kosovo.
Forrás: <https://www.refworld.org/docid/4e16b8fd2.html> letöltés: 2021.03.30.
- Freedom House (2012): Freedom in the World 2012 – Kosovo.
Forrás: <https://www.refworld.org/docid/503c722cc.html> letöltés: 2021.03.30.
- Freedom House (2013): Freedom in the World 2013 – Kosovo.
Forrás: <https://www.refworld.org/docid/5171048b9.html> letöltés: 2021.03.30.
- Freedom House (2014): Freedom in the World 2014 – Kosovo.
Forrás: <https://www.refworld.org/docid/53b2b8bf7a.html> letöltés: 2021.03.30.
- Freedom House (2015): Freedom in the World 2015 – Kosovo.
Forrás: <https://www.refworld.org/docid/55278ae515.html> letöltés: 2021.03.30.
- Freedom House (2016): Freedom in the World 2016 – Kosovo.
Forrás: <https://www.ecoi.net/en/document/1094991.html> letöltés: 2021.03.30.
- Freedom House (2017): Freedom in the World 2017 – Kosovo.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2017> letöltés: 2021.03.30.
- Freedom House (2018): Freedom in the World 2018 – Kosovo.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2018> letöltés: 2021.03.30.
- Freedom House (2019): Freedom in the World 2019 – Kosovo.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2019> letöltés: 2021.03.30.

- Freedom House (2020): Freedom in the World 2020 – Kosovo.
 Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2020>
 letöltés: 2021.03.30.
- Freedom House (2021): Freedom in the World 2021 – Kosovo.
 Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2021> letöltés:
 2021.03.30.
- Freedom House (2010): Nations in Transit 2010 – Bosnia and Herzegovina.
 Forrás: <https://www.refworld.org/docid/4d53f02027.html> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2012): Nations in Transit 2012 – Bosnia and Herzegovina.
 Forrás: <https://www.refworld.org/docid/4fd5dd32c.html> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2013): Nations in Transit 2013 – Bosnia and Herzegovina.
 Forrás: <https://www.refworld.org/docid/51c168155c.html> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2014): Nations in Transit 2014 – Bosnia and Herzegovina.
 Forrás: <https://www.refworld.org/docid/539ea5aa71.html> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2015): Nations in Transit 2015 – Bosnia and Herzegovina.
 Forrás: <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2015> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2016): Nations in Transit 2016 – Bosnia and Herzegovina.
 Forrás: <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2016> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2017): Nations in Transit 2017 – Bosnia and Herzegovina.
 Forrás: <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2017> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2018): Nations in Transit 2018 – Bosnia and Herzegovina.
 Forrás: <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2018> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2019): Nations in Transit 2019 – Bosnia and Herzegovina.
 Forrás: <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2019> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2020): Nations in Transit 2020 – Bosnia and Herzegovina.
 Forrás: <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2020> letöltés: 2021.03.20.
- Freedom House (2012): Nations in Transit 2012– Kosovo.
 Forrás: <https://www.refworld.org/docid/4fd5dd2dc.html> letöltés: 2021.03.29.
- Freedom House (2013): Nations in Transit 2013 – Kosovo.
 Forrás: <https://www.refworld.org/docid/51c1681248d.html> letöltés: 2021.03.29.
- Freedom House (2014): Nations in Transit 2014 – Kosovo.
 Forrás: <https://www.refworld.org/docid/539ea5a3b.html> letöltés: 2021.03.29.

- Freedom House (2015): Nations in Transit 2015 – Kosovo.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/nations-transit/2015>
letöltés: 2021.03.29.
- Freedom House (2016): Nations in Transit 2016 – Kosovo.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/nations-transit/2016>
letöltés: 2021.03.29.
- Freedom House (2017): Nations in Transit 2017 – Kosovo.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/nations-transit/2017>
letöltés: 2021.03.29.
- Freedom House (2018): Nations in Transit 2018 – Kosovo.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/nations-transit/2018>
letöltés: 2021.03.29.
- Freedom House (2019): Nations in Transit 2019 – Kosovo.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/nations-transit/2019>
letöltés: 2021.03.29.
- Freedom House (2020): Nations in Transit 2020 – Kosovo.
Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/nations-transit/2020>
letöltés: 2021.03.29.
- Gallup Poll (2008): Many in Bosnia and Herzegovina Support EU Membership.
Forrás: <https://news.gallup.com/poll/107284/Many-Bosnia-Herzegovina-Support-Membership.aspx> letöltés: 2021.03.10.
- Human Rights Watch. (2012): Second Class Citizens Discrimination against Roma, Jews, and Other National Minorities in Bosnia and Herzegovina, USA.
Forrás: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/bosnia0412ForUpload_0_0.pdf letöltés: 2020.12.10.
- Joint Declaration Against Corruption, 2017. Forrás: <https://berlinprocess.info/wp-content/uploads/2017/11/Joint-Declaration-Against-Corruption-1.pdf>
letöltés: 2021.02.17.
- Koszovó alkotmánya (2008): Kushtetuta e Republikës së Kosovës.
Forrás: [http://www.assembly-kosova.org/common/docs/Constitution1 of the Republic of Kosovo.pdf](http://www.assembly-kosova.org/common/docs/Constitution1%20of%20the%20Republic%20of%20Kosovo.pdf) letöltés: 2018. 10.12.
- Koszovói állampolgársági törvény (2008): Forrás: https://www.ecoi.net/en/file/local/1145516/1504_1220512362_law-on-citizenship-of-kosova.pdf letöltés: 2020.12.10.
- Minority Rights Group International (é.n.): Kosovo.
Forrás: <https://minorityrights.org/country/kosovo/> letöltés: 2020.12.11.
- OECD.Stat (é.n.): Government at a Glance – Western Balkans. Forrás: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=101759#> letöltés: 2021.03.12.
- Reporters Without Borders (2014c, updated 2016): Authorities urged to protect Kosovar reporter threatened by Muslim radicals. Forrás: <https://rsf.org/en/news/authorities-urged-protect-kosovar-reporter-threatened-muslim-radicals> letöltés: 2021.03.25.

- Reporters Without Borders (2014b, updated 2016): Investigative journalist receives threats from EU Kosovo mission. Forrás: <https://rsf.org/en/news/investigative-journalist-receives-threats-eu-kosovo-mission> letöltés: 2021.03.25.
- Reporters Without Borders (2014a, updated 2016): Republika Srpska police violate confidentiality of sources. Forrás: <https://rsf.org/en/news/republika-srpska-police-violate-confidentiality-sources> letöltés: 2021.03.19.
- Republika Srpska Nemzetgyűlése (2016): Zakon o danu Republike Srpske. (Law on Republika Srpska Day). Forrás: <http://www.narodnaskupstinars.net/?q=la/akti/usvojeni-zakoni/zakon-o-danu-republike-srpske-0> letöltés: 2021.03.12.
- Transparency International (2020b): Examining State Capture: Undue influence on law-making and the judiciary in the Western Balkans and Turkey. Forrás: <https://www.transparency.org/en/publications/examining-state-capture> letöltés: 2021.02.04.
- UN Security Council (2007): Comprehensive proposal for the Kosovo status settlement. (S/2007/168/Add.1) Forrás: <https://reliefweb.int/report/serbia/comprehensive-proposal-kosovo-status-settlement-s2007168add1> letöltés: 2021.03.28.
- Western Balkans Summit (2015): Final Declaration by the Chair of the Vienna Western-Balkans Summit. Forrás: <https://berlinprocess.info/wp-content/uploads/2017/11/Final-Declaration-by-the-Chair-of-the-Vienna-Western-Balkans-Summit.pdf> letöltés: 2021.02.17.

Másodlagos források

Könyvek, folyóiratcikkek, tanulmányok

- Bicaj *et al.* (2015): The Council of National Minorities' Report on the Situation of National Minorities 2010–2015. The Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina. Forrás: https://www.parlament.ba/sadrzaj/komisije/ostalo/manjine/ostale_aktivnosti/Default.aspx?id=63108&langTag=bs-BA&pril=b letöltés: 2018.10.10.
- Bonomi, M. (2019): Off Track: The EU's Re-engagement with the Western Balkans. In: *IAI Papers*, 19:8.
- Božić, G. (2010): The Ethnic Division of Education and the Relations Among Non-Serb Minorities in Kosovo. In: *Canadian Slavonic Papers*, 52:3–4, pp. 273–298.
- Braun, A. (2014): A Nyugat-Balkán és az Európai Unió kapcsolata. A regionális együttműködés fejlődése. In: *Grotius*.
- Braun, A. (2016): Lehetőség vagy kritérium? A stabilizáció kérdése a Nyugat-Balkánon. In Lőrincz, A. (szerk.): *Mediterrán és Balkán Fórum*, 10:1-2, pp. 81–95.
- Claridge, L. (2010): Discrimination and political participation in Bosnia and Herzegovina: Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina. In: *Minority Rights Group International*, pp. 1–5.

- Fort, E. (2018): From Power-Sharing Arrangements to Identity Building: The Case of Kosovo Serbs in Kosovo. In: *Ethnopolitics*, 17:5, pp. 503–518.
- Gibas-Krzak, D. (2020): The geopolitical importance of the Balkans: A general overview. In: *The Journal of Slavic Military Studies*, 33:3, pp. 460–479.
- Kemenszky, Á. (2008): A nyugat-balkáni uniós stratégia fejlődési irányai: stabilizáció és / vagy csatlakozás? In: *Grotius*, pp. 1–14.
- Kemenszky, Á. (2019): Bosznia-Hercegovina politikai rendszere. In Koller, B., Ördögh, T. (szerk.): *Délkelet-Európa politikai rendszerei (1990-2017)*, pp. 69–92.
- Krasniqi, G. (2019): Contested States as Liminal Spaces of Citizenship: Comparing Kosovo and the Turkish Republic of Northern Cyprus. In: *Ethnopolitics*, 18:3, pp. 298–314.
- Külügyi és Külgazdasági Intézet (2020): Hogyan értékelhető az Európai Bizottság 2020. évi bővítési csomagja, valamint az átfogó gazdaságélénkítési és beruházási terv? In Németh, F. (szerk.): *KKI 4:1*, 2020:20, pp. 1–8.
- Lalić, V., Francuz, V. (2016): Ethnic minorities in Bosnia and Herzegovina – current state, discrimination and safety issues. In: *Balkan Social Science Review*, 8, pp. 153–179.
- Lavrič, M., Bieber, F. (2021): Shifts in Support for Authoritarianism and Democracy in the Western Balkans. In Gorenburg, D. (szerk.): *Problems of Post-Communism*, 68:1, pp. 17–26.
- Lengyel, B. (2009): Az Európai Unió külkapcsolatai Nyugat-Balkánnal – különös tekintettel Szerbiára. In: *XXI. Század – Tudományos Közlemények*, 2009/22, pp. 173–188. Forrás: http://epa.oszk.hu/02000/02051/00012/pdf/EPA02051_Tudomanyos_Kozlemenyek_22_173-188.pdf letöltés: 2021.02.18.
- Lőrinczné Bencze, E. (2020): A Zágrábi Csúctól a Zágrábi Csúcsig: az Európai Unió bővítési politikájának változásai a Nyugat-Balkán vonatkozásában. In: *Európai Tükör*, 23:2, pp. 75–97.
- Peroglio, F. (2018): The protection of minorities in the federal state of Bosnia Herzegovina. *Master thesis*, LUISS Dipartimento di Scienze Politiche
- Pintér, T. (2013): A nyugat-balkáni országok identitása és az Európai Unióhoz való csatlakozásuk. In: *Tér-Gazdaság-Ember*, pp. 105–117.
- Pintér, T. (2016): Az Európai Unió bővítése – Szerbia integrációjának kérdései. Forrás: https://www.researchgate.net/publication/320729971_Az_Europai_Unio_bovitesi_-_Szerbia_integraciojanak_kerdesei letöltés: 2021.02.10.
- Potter, M. (2017): Europeanization and minority policies in post-conflict Kosovo. Genuine inclusion or window dressing? In: *Südost Europa*, 65:1, pp. 35–55.
- Reményi, P. (2019a): Koszovó. In Koller, B., Ördögh, T. (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*, pp. 237–252.
- Reményi, P. (2019b): Koszovó politikai rendszere. In: In Koller, B., Ördögh, T. (szerk.): *Délkelet-Európa politikai rendszerei (1990-2017)*, pp. 139–160.

Toal, G. (2013): “Republika Srpska Will Have a Referendum”: The Rhetorical Politics of Milorad Dodik.” In: *Nationalities Papers* 41:1, pp.166–204.

Vincze, D. (2008): Az Európai Unió és a Nyugat-Balkán kapcsolatai és az Unió bővítési stratégiájának változásai. In Dr. Magyarics, T. (szerk.): *KKI Külügyi Szemle*, 2008:1, pp. 27–46.

Egyéb források

Toé, R. (2016): European Court Rules Bosnian Constitution Discriminatory. In: *Balkan Insight*
Forrás: <https://balkaninsight.com/2016/06/09/strasbourg-court-rules-bosnian-constitution-discriminatory-06-09-2016/> letöltés: 2020.12.11.

Al Jazeera (2021): Israel-Kosovo diplomatic ties slammed by Serbia, Turkey.
Forrás: <https://www.aljazeera.com/news/2021/2/2/serbian-fm-slams-israel-kosovo-diplomatic-ties> letöltés: 2021.03.25.

Barlovac, B. (2011): Serbia to Include Kosovo in 2011 Census In: *Balkan Insight*
Forrás: <https://balkaninsight.com/2011/01/06/serbia-to-include-kosovo-in-population-census/> letöltés: 2020.12.10.

Barlovac, B. (2013): Belgrade and Pristina finally agreed on the future of Serb-run North Kosovo in the tenth round of EU-led talks on Friday. In: *Balkan Insight*
Forrás: <https://balkaninsight.com/2013/04/19/kosovo-and-serbia-may-seal-eu-deal/> letöltés: 2021.03.25.

Csaky, Zs. (2018): As Elections Near, Bosnia’s Fractured Media May Do More Harm Than Good. Forrás: <https://freedomhouse.org/article/elections-near-bosnias-fractured-media-may-do-more-harm-good> letöltés: 2021.03.19.

Center for Investigative Reporting (2018): Poticaji u Lijanovićevim džepovima.
Forrás: <https://www.cin.ba/poticaji-u-lijanovicevim-dzepovima/> letöltés: 2021.03.10.

Çollaku, P., Zenelaj, A. (2013): Ex Anti-Corruption Kosovo Chief Jailed for Corruption In: *Balkan Insight* Forrás: <https://balkaninsight.com/2013/05/23/kosovo-ex-prosecutor-convicted-on-abuse-of-official-office/> letöltés: 2021.03.29.

Crowcroft, O. (2021): I would vote to unify Albania and Kosovo, election winner Albin Kurti tells Euronews. In: *Euronews* Forrás: <https://www.euronews.com/2021/02/16/i-would-vote-to-unify-albania-and-kosovo-election-winner-albin-kurti-tells-euronews> letöltés: 2021.03.24.

Delauney, G. (2019): Bosnian children fight back against segregation in schools. In: *BBC News* Forrás: <https://www.bbc.com/news/world-europe-48760442> letöltés: 2020.12.10.

Klix.ba (2016): Ustavni sud BiH poništio rezultate referendum u Republici Srpskoj (Constitutional Court of BiH overturned results of the referendum in RS). Forrás: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/ustavni-sud-bih-ponistio-rezultate-referenduma-u-republici-srpskoj/161201120> letöltés: 2021.03.15.

- Klix.ba (2017): Podignuta optužnica protiv Asima Sarajlića, Amira Zukića, Mirsada Kukića i ostalih. Forrás: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/podignuta-optuznica-protiv-asima-sarajlica-amira-zukica-mirsada-kukica-i-ostalih/170310104> letöltés: 2021.03.15.
- Radio Free Europe/Radio Liberty (2018): Brutal beating of Bosnian Serb journalist draws more protests. Forrás: <https://www.rferl.org/a/brutal-beating-of-bosnian-serb-journalist-draws-more-protests/29457819.html> letöltés: 2021.02.27.
- Radio Free Europe/Radio Liberty (2020): Bosnian Serbs Celebrate Contentious 'Republika Srpska Day'. Forrás: <https://www.rferl.org/a/bosnian-serbs-celebrate-contentious-republika-srpska-day-/30368355.html> letöltés: 2021.02.27.
- Transparency International (2020a): TI BIH filed criminal charges against the Public Health Institute of the Republic of Srpska. Forrás: <https://ti-bih.org/tibih-podnio-krivicnu-prijavu-zbog-nabavki-instituta-za-javno-zdravstvo-rs/?lang=en> letöltés: 2021.03.18.
- Veselinović, G., Katana, E. (2015): Političari iz RS odbacili odluku Ustavnog suda BiH i najavili referendum (RS politicians rejected decision of the Constitutional Court and announced referendum), In: *Radio Free Europe/Radio Liberty* Forrás: <http://www.slobodnaevropa.org/a/sds-i-dalje-bez-jasnog-stava/27396595.html> letöltés: 2021.02.24.